

Kovács Gábor: A kálvinista Róma.

— Szociográfiai vázlat. —

(Folytatás és befejezés.)

VIII.

Minő ma Debrecen mezőgazdasága az előbb bemutatott százados fejlődés után?

A *mezőgazdasággal foglalkozó népesség* megállapítása az első feladat. Az összes népességből volt 1900-ban kereső 33.704, eltartott 41.302, 1910-ben pedig kereső 42.212, eltartott 50.517. Száz keresőre esett 1900-ban 123, 1910-ben pedig 120 eltartott. Ezzel Debrecen az alföldi parasztvárosok: Szeged, Szabadka, Kecskemét és Hódmező-Vásárhely mögé kerül. Az őstermelő népesség megoszlása Debrecenben a következő:

	1900	1910
<i>Mezőgazdaság és kertészet:</i>		
Kereső	7.832	9.166
Eltartott	13.133	13.819
<i>Az őstermelés egyéb ágai:</i>		
Kereső	38	513
Eltartott	128	1.160
Összesen: Kereső	7.870	9.679
Eltartott	13.261	14.979

Az őstermelésnél összesen száz keresőre esett 1910-ben 155 eltartott.

Az őstermelés egyéb ágait mellőzve, a *mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozó népesség keresőinek* tagolódását 1900-ban és 1910-ben az alábbi öt városban e táblázatban szemléltethetjük:

Keresők osztályai	Debrecen		Szeged		Szabadka		Kecskemét		Hódmező-Vásárhely	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910
100 holdon felüli birtokos	148	171	73	70	171	182	118	155	90	108
100 holdon felüli haszonbérlet	37	48	8	13	22	27	20	39	24	16
10–100 holdig kisbirtokos-kisbérlet	—	1290	—	3834	—	3722	—	2522	—	2887
10 holdon alóli kisbirtokos-kisbérlet	—	497	—	2917	—	2247	—	1867	—	3015
Kisbirt.-kisbérlet	1399	—	6313	—	4164	—	3516	—	5075	—
Részes földműves	96	29	102	58	287	30	240	191	303	228
Majoros, baromfi-tenyésztő	6	5	11	5	28	15	16	28	1	2
Kertész	52	63	51	94	51	40	57	64	8	19
Összesen	1738	2103	6558	6991	4723	6263	3967	4866	5501	6275
Segítő családtag ..	785	1271	6855	5214	3016	3612	1757	2459	2793	3160
Tisztviselő	51	51	9	7	28	23	15	22	6	9
Cseléd	1988	2470	1346	1461	2128	2394	1687	2435	2718	2838
Munkás, napszámos	3270	3271	4240	4334	8859	6406	4651	5169	5414	4659
Össz. keresők száma	7832	9166	19008	18007	18754	18698	12077	15001	16432	16941

A mezőgazdasági és kertészkedő népesség *eltartottjainak* száma volt 1910-ben:

	Debrecen	Szeged	Szabadka	Kecskemét	H.-Vásárhely
Önálló és segítő családtagoknál	5456	19205	17827	13249	13168
Tisztviselőknél	108	28	50	52	8
Cselédeknel	3728	1219	3226	3665	2066
Munkásoknál	4527	7241	10676	6901	7770
Összesen	13819	27693	31779	23867	23012

Száz kereső közül volt 1910-ben a mezőgazdaságnál és kertészetnél:

	Debrecen	Szeged	Szabadka	Kecskemét	H.-Vásárhely
Önálló	22,9	29,1	33,5	32*4	37,0
Segítő családtag	13,9	19,7	19,3	16,4	18,7
Tisztviselő	0,6	0,3	0,1	0,1	0,0
Cseléd	26,9	11,8	12,8	16,0	16,8
Munkás, napsz.	35,7	39,1	34,8	34,5	27,5

Száz keresőre esett eltartott 1910-ben:

	Debrecen	Szeged	Szabadka	Kecskemét	H.-Vásárhely
Önálló és segítő Családtag	162	157	181	181	140
Tisztviselő	212	400	217	236	89
Cseléd	151	83	135	147	73
Munkás	138	167	167	134	167
Általában	151	154	170	159	136

A mezőgazdasági munkások közül házzal bírt 1910-ben:

	Debrecen	Szeged	Szabadka	Kecskemét	H.-Vásárhely
Csak a keresőket véve	576	501	1342	846	1032
Keresőket és eltartottakat véve	17,61	1,6	20,9	7,0	22,2
	7,4	4,3	7,9	3,0	8,3

Ezekhez a számokhoz nagyrészt felesleges a kommentár. Ami bennünket leginkább érdekel, az, hogy a mezőgazdasági önálló keresők száma 10 év alatt mind az öt városban nőtt. A 100 holdon alóli kisbirtokosok és kisbérlok száma Debrecenben 1399-ről 1787-re, Szegeden 6313-ról 6751-re, Szabadkán 4164-ről 5969-re, Kecskeméten 3516-ról 4389-re és Hódmező-Vásárhelyen 5075-ről 5902-re. A növekedés, az 1900-iki adatokat 100-nak véve, Debrecenben 127-re, Szegeden 107-re, Szabadkán 143-ra, Kecskeméten 124-re, Hódmező-Vásárhelyen 116-ra való emelkedéssel egyenlő. Debrecen tehát a második helyen áll. A 100 kat. holdon felüli földbirtokosok és haszonbérlok száma is mind az öt városban nőtt: Debrecenben 185-ről 219-re, Szegeden 81-ről 83-ra, Szabadkán 193-ről 209-re, Kecskeméten 138-ról 194-re és Hódmező-Vásárhelyen 114-ről 124-re.

A mezőgazdasági népesség tagolódásán kívül elsősorban a *földbirtok megoszlásának* ez öt városra vonatkozó *összehasonlító adatai* érdekelhetnek bennünket. Ezen a téren nagyon sok nehézséggel találkozunk, mert az 1895-iki mezőgazdasági statisztika adatai már elavultak, az 1913. és 1914-iki statisztikai évkönyvben foglalt birtokmegoszlási adatok pedig csak a 100 holdnál nagyobb földbirtokokra vonatkoznak. De ha közvetlenül nem tudjuk is bemutatni az öt alföldi nagyváros birtokmegoszlásának tényleges állapotát, közvetve, nagyjában mégis meghatározhatjuk. 1914 április végén a 100 kat. holdnál nagyobb birtokok száma és, területe az alábbi városokban a következő volt:

	100-200 hold		200—300 hold		hold		500—100 hold	
	szám	terület	szám	terület	szám	terület	szám	terület
	100	13879	32	7639	22	8224	4	2939
Szeged	30	3939	4	919	3	1145	16	11119
Szabadka	102	14541	28	6519	27	9887	11	7692
Kecskemét	104	14412	34	8205	16	6033	6	4044
Hódmező-Vásárhely.	65	9089	15	3490	6	2201		

	1000—2000 hold		2000—10000 hold		10000 holdon felül		összesen	
	szám	terület	szám	terület	szám	terület	szám	terület
Debrecen	2	2244	2	4992	1	84761	163	124678
Szeged	—	—	—	—	1	65624	38	71627
Szabadka	1	1130	2	4165	1	41707	177	89068
Kecskemét	2	2174	1	5852	1	51244	169	95612
Hódmező-Vásárhely	2	2846	3	11471	—	—	97	33141

Miután pedig Debrecen területe 957 km², ami (1 km² = 173,7 kat. hold) átszámítással kerekén 166.000 kat. holddal egyenlő és éppen így Szeged 816 km² területe körülbelül 141.700, Szabadka 974 km² területe 169.000, Kecskemét 940 km² területe 163.000 és Hódmező-Vásárhely 761,8 km² területe 130.000 kat. holdnak felel meg, nyilvánvaló, hogy a 100 kat. holdnál kisebb gazdaságok területére Debrecenben ez adatok szerint körülbelül 41.500, Szegeden 70.100, Szabadkán 80.100, Kecskeméten 67.600 és Hódmező-Vásárhelyen körülbelül 97.000 kat. hold esik. Debrecenben tehát a 100 kat. holdnál kisebb gazdaságok az egész területnek hozzávetőlegesen 25%-át, Szegeden 50, Szabadkán 48, Kecskeméten 41, Hódmező-Vásárhelyen pedig 74%-át foglalják el. Vagyis eszerint a 100 kat. holdnál nagyobb birtokokra eső terület a legnagyobb arányú Debrecenben és legkisebb Hódmező-Vásárhelyen. De a 100 holdon alóli gazdaságok Debrecenben az 1910. évi népszámlálási adatok szerint csak 1787, Szegeden 6751, Szabadkán 5969, Kecskeméten 4389 és Hódmező-Vásárhelyen 5902 kisgazda-kisbérliő közt oszlanak meg. Ha csupán ezeket a számadatokat vennők figyelembe, akkor átlagban egy-egy kisgazdára Debrecenben jutna a legtöbb terület. Mert a fenti hozzávetőleges adatok szerint itt körülbelül 28, Szegeden 10, Szabadkán 13, Kecskeméten 15 és Hódmező-Vásárhelyen 16 kat. hold egy-egy kisgazda átlagos területe. Amde azonnal hangsúlyoznom kell, hogy ezekből az átlagos arányszámokból semmiféle következtetést nem szabad, de nem is lehet levonni. Nem pedig azért, mert azonkívül, hogy a területszámítás 1914-ből, a kisgazdák száma pedig 1910-ből való, ami máris zavaró tényező, a területbe a legelő- és erdőterület is be van számítva, ami például Debrecenben 66.000 kat. hold. Ennek leütése pedig egész mássá teszi az arányszámok alapján nyerhető képet. Mivel azonban a többi városok erdő- és legelőterületének adatai nem állanak rendelkezésre, nem is lehet a valósnak manapság megfelelő összehasonlítást eszközölnünk. Legfeljebb annyiban hasonlíthatók össze az öt város birtokmegoszlását, amennyire a már elavult 1895-iki mezőgazdasági statisztika megengedi. Ez esetben csupán a tulajdonképeni földművelésre használt földterületet véve, amit Zoltai Debrecenben kerekében 122.000, Szegeden 100.000, Szabadkán

128.000, Kecskeméten 144.000 és Hódmező-Vásárhelyen 122.000 kat. holdra értékelt, esett ezen területből az egyes birtokkategóriákra százalékokban:

	Debrecen	Szeged	Szabadka	Kecskemét	H. Várhely	Orsz. átlag
Törpebirtok (0—5 hold)	1,25	8,52	4,95	2,75	4,75	5,84
Kisbirtok (5—100 hold)	32,20	76,87	50,90	40,20	68,63	46,50
Középbirtok (100—1000 hold)	32,98	14,61	15,84	28,25	25,69	15,37
Nagybirtok (1000 h.-on felül)	33,57	—	8,26	28,89	0,93	32,29

Eszerint, mint Zoltai mondja, Debrecenben egy hold sem jut átlag egy törpebirtokra, amelyeknek összes területe itt a legkevesebb, míg Szegeden majdnem hatszor akkora. Viszont egyik városban sem találjuk a kis-, közép- és nagybirtokok területének azt az egyenlőségét és egyformaságát, mint a debreceni határban. Leginkább Kecskemét közelíti meg. A kisbirtokok legnagyobb területet Hódmező-Vásárhelyen ölelnek fel (84.000 holdat), azután Szegeden (77.000 holdat). A középbirtok területe Szabadkán túlnyomó. Szeged már egész hátul marad. Nagybirtok pedig nincs is a tiszaparti metropolis határán. Hódmező-Vásárhely is egyetlen-egyvet mutat fel csupán. Debrecen és Kecskemét körülbelül *egy* szinten állanak a nagybirtok terjedelme összehasonlításánál.

1895 óta nagyon megváltozott a birtokmegoszlás arculata mindenik városban. Sajnos, nincs módunkban összehasonlító adatokkal szolgálni. Debrecenre vonatkozólag azonban az újabb statisztikai felvételek egész nyilvánvalóvá teszik a birtokmegoszlás régi állapotának gyökeres megváltozását. Így az 1910-ben megkezdett és 1913-ban befejezett kataszteri műszaki helyszínelés adatai szerint Debrecenben a birtokosok száma és birtokaik területe (a földadómentes földterületek leszámításával) volt:

A birtok nagysága hold	A birtokosok		A birtokterület holdakban	nagysága százalékban
	száma	százaléka		
0— 5	3810	66,98	3303	2,1
6— 10	512	9,00	3724	2,2
10— 20	496	8,62	749G	4*6
20— 30	251	4,42	6119	3,7
30— 50	283	4,98	11046	6,7
50— 100	202	3,55	13933	8,6
100— 200	85	1,49	11G44	7,1
200— 500	47	0,82	12865	7,9
500— 1000	4	0,07	2806	1,1
1000-en felül	4	0,07	92059	56,0
	5688	100,00	164995	100,00

Ha e kimutatást a birtokstatisztikában szokásos keretekben helyezzük el, akkor ez az összefoglaló táblázat mutatja Debrecen birtokmegoszlását:

A birtokosok száma	Birtokaik területű
Törpebirtok (0—5 kat. hold)	66,98%
Kisbirtok (5—100 kat. hold)	30,57%
Középbirtok 100—1000 kat. hold) —	2,38%
Nagybirtok (1000 kat. holdon felül)	0,07%
	2,1%
	25,8%
	16,1%
	56,0%

Mivel azonban a törpebirtoknál a házakhoz tartozó kertek is fel vannak véve s miután ezek közé az adatok közé az erdő- és a legelőterület is be van számítva, természetes, hogy nem lehet ezt a kimutatást összemérni az öt alföldi város tulajdonképeni földművelési területének birtokmegoszlásáról fentebb közölt 1895-iki adatokkal. De e táblázatból nem lehet többé kiolvasni a kis-, közép- és nagybirtok területének azon egyformaságát, amit Zoltai annak idején erősen hangsúlyozott. Sőt ha ebből a kimuta-

tásból lehetne következtetést levonni, azt kellene mondanunk, hogy íme itt van a legveszedelmesebb birtokmegoszlási kép. Kicsiny területre szorított törpe-, az országos átlagon messze alólmaradó kis- és ez átlagot ugyancsak meghaladó nagybirtok képe tükröződik vissza e kimutatásból. Egyedül a középbirtok területi megoszlása volna kedvezőnek mondható, ha az országos átlag egyáltalában szolgálhatna Itéletünk zsinórmértékéül.

Ha a földterület összegéből a város tulajdonában levő, kerekszám szerint 85.000 katasztrális holdnyi birtokot leütjük s így elnagyolva csinálva a számítást, a magánosok birtokául kereken 80.000 katasztrális holdat veszünk fel, akkor a birtokmegoszlási statisztika a következőképpen alakul:

	A birtokosok száma	Birtokaik területe
Törpebirtok (0—5 kat. hold)	67,00%	4,13%
Kisbirtok (5—100 kat. hold)	30,56%	53,00%
Középbirtok (100—1000 kat. hold)	2,39%	34,25%
Nagybirtok (1000 kat. holdon felül)	0,05%	8,62%

Zoltai a polgárság és a testületek tulajdonául szintén kereken 80.000 holdat vévén fel, az 1900-iki adatok alapján arra az eredményre jut, hogy a törpebirtok területe e 80.000 holdnak 2,68, a kisbirtoké 48,88, a középbirtoké 40,64 s a nagybirtoké 7,80%-át teszi. Amint már megjegyeztem, azért nem mérhető össze a Zoltai statisztikája az enyémmel, mert az utóbbi alapjául szolgáló műszaki helyszínelési kimutatás a háztelkekhez tartozó kerteket is felöleli.

A birtoknyilvántartási hivataltól nyert legújabb kimutatás is csak hézagos felvilágosítást adhat a birtokmegoszlás tekintetében. Eszerint 1916 december 31-én Debrecenben a 0—5 katasztrális hold területű birtokok száma 629 volt. Az 5—50 holdasoké 1468, az 50—100 holdasoké 209, a 100—1000 holdasoké 140 s az 1000 holdon felülieké 4. Ez a statisztika egyáltalán nem egyez meg a műszaki helyszínelés statisztikai adataival. Viszont azonban alig tér el azoktól, ha hozzá vesszük az egy katasztrális holdon alóli azon 3234 kerti és telepi birtokot, amely mint szántóföld, kert vagy szőlő van művelve. A birtoknyilvántartás ezen adatai szerint tehát itz összes birtokok száma a birtokívek alapján 5684, míg a kataszteri helyszínelés adatai szerint 5688 volt. A különbség minimális, szinte veszedelmesen kicsinynek látszik a hároméves időközre való tekintettel, ami a két felvétel közt van.

Debrecen mai birtokmegoszlásán már nem érződik meg a megszünt földközösségi rendszernek a kis-, közép- és nagybirtok egyenlékeny eloszlásában tovább élő s egy emberöltővel ezelőtt még világosan nyilvánuló hatása. A városi földek magántulajdonba való kiosztásakor ugyanis még mindig meg volt őrizve a régi elv. A kiosztott földterület a belső házastelek térmértékéhez igazodott az ismert kulcs: 300 négyszögöl külsőség, 8 négyszögöl belsőség aránya szerint. Igen nagy földbirtokot tehát eredetileg senki sem szerezhett. Ezért volt meg a birtokkategóriák egyenlősége is, amire Zoltai büszkén hivatkozik. Azonban már éppen az ő számításából tűnik ki, hogy a 30 holdon alóli birtokosok arányszáma az 1880-iki 83,85%-ról 1900-ig 77,35%-ra csökkent le s hogy a 30—1000 holdasoké 16%-ról 22,54%-ra emelkedett. Az 1000 holdon felüliek arányszámának változása 0,15%-ról 0,11%-ra jelentéktelen változás. Húsz esztendő alatt ezek szerint megfogyott a törpe- és a kisbirtokosok száma, a középbirtokosoké ellenben megnövekedett. Pedig ebbe az időbe esik a polgári kaszálók ügyének végleges

rendezése és az új osztású földök kiosztása; a kisbirtokosok számának tehát növekednie kellett volna.

Egy régebbi statútum érvényessége ideje alatt az idegenek is debreceni polgárrá kellett válnia debreceni háza és telke alapján. Ez a mulhatatlanul teljesítendő feltétel teszi azután értetetővé a kutató szemében oly érdekesnek tetsző jelenséget, hogy a debreceni civispolgárok egyik-másik hírneves családja érzéseiben és neve szerint magyar ugyan, de származására nézve — sváb.

Ennek a jelenségnek megértéséhez tudni kell, hogy az 1770-es évek derekán siklósi Andrássy Zsigmond özvegye, Kun Sára földesúr a Debrecentől 26 kilométerre eső Balmazújvároson Közép- és Dél-Németországból, főleg a Pfalzból bevándorolt református vallású német családokat telepített le. Ezek közé néhány olyan család is vetődött, akik Magyarország németajkú vidékéről valók voltak. Balmazújváros ősi magyar kálvinista lakosságával s az ottani katolikus magyarsággal szépen megfértek a sváb reformátusok, akik a XVIII. század végén külön német kálvinista egyházzá is szervezkedtek. Schmidt Henrik, volt debreceni, most kolozsvári egyetemi tanár szerint a balmazújvárosi német kálvinisták szó járása egyike a legerdekesebb magyarországi német dialektusoknak. Magunkfajta laikus ember, aki keveset ért a nyelvtudomány titkaihoz, komikusnak találja a svábok beszédét, amikor az öregebb nemzedék is (a fiatalja már egyáltalában nem tud németül!) vegyesen használ egy és ugyanazon mondatban magyar és német szót, az előbbit főképen akkor, ha a speciális német kifejezést már elfeledte, vagy tán sohasem is tudta. Például: „gib her die vas villa!”, „komm her mit az a lánctartó!” A német származás az arcon felfedezhető ugyan, de leginkább a — magyar családi és keresztnévről lehet megtudni, ki sváb és ki nem sváb? A Tányér Jakab, a Juhász Szepi, a Pokrócz Ferenc, a Pinczés Fülöp, a Keményfi János s az ehhez hasonló nevek betűről betűre vannak magyarra fordítva és így vannak anyakönyvelve is. De ez a derek sváb lakosság már magyarra lett nevének kívül érzéseiben is s a német kálvinista templomban ugyan még ma is kéthetenként német az isteni tisztelet, de a tiszteletes úr jó zamatos, debreceni magyar kiejtéssel olvasgatja fel a sváboknak a nyomtatott német prédikációt.

Ez a balmazújvárosi sváb nép az ottani magyarsággal egyetemben 45.000 katasztrális hold határon éldégél, de úgy, hogy a határból több mint 85%-ot (pontosan 38.409 katasztrális holdat) a Semsey-uradalom foglal el. Ebből körülbelül 18—19.000 hold hitbizományi birtok. A 12.418 lakosnak csak 6735 hold terület jut. Amde ebből is 2577 hold közlegelő, 752 beltelek és út, 69 vasúti pályatest, 480 hold pedig erkölcsi testületek tulajdon, vagyis *summa summarum* csak 2857 katasztrális hold, azaz a terület 6,3%-a marad a lakosság számára. Ez a szorgalmas, takarékos, iparkodó, törekvő és felette igénytelen parasztság kénytelen kivándorolni. De nem megy Amerikába, hanem jön Nádudvarra, Szentivánra, Csegére, Hajdúszoboszlóra s a többi környező községbe és jön Debrecenbe. Itt szerez földet bérbe, túrja azt veritékével, öntözi keserves izzadságával. Ha azután szorgalma, takarékosága, magamagával szemben való igénytelensége mellett lehetséges, tulajdonba is szerez, ami főképen egyes nagyobb birtoktestek parcellázása alkalmával egyszerre több újvárosi embernek válik lehetségessé.

A statútum hatálya idején a beköltözödni akaró balmazújvárosi ember kénytelen volt Debrecenben házat szerezni, polgárrá lenni, hogy kaphasson vagy vásárolhasson a kiosztott

városi földből magának. Az igyekvő svábok így költöztek be Balmazújvárosról Debrecenbe s lettek itten olyan magyarrá, mint az ősi debreceni cívispolgár, névben, nyelvben, érzésben egyaránt. Ki gondolná, hogy a népes Kertész-familia, a Kertész-had (tudniillik a sok családra oszló egynevű rokonság neve Debrecenben a *had!*) három nemzedékkal ezelőtt még éppen annyira újjvárosi sváb család volt, mint a Bányai- vagy a Harangi-család? Ma már az „igazi” debreceni e három generáció múltjára visszanező beköltözőkódott újjvárosi családokat nem nevezheti többé *gyütt-ment*-nek, legfeljebb még mindig *külföldiek*-nek tekintheti.

A XIX. század első feléig a város távolabb eső földbirtokain nádudvari, balmazújvárosi, egyeki, csegei, szoboszlói stb. parasztság volt a *bérlő*. A debreceni cívisnek 1854-ig ugyan sem tanyaföldjét, sem kaszálóját nem volt szabad bérbbe vagy részbe szántani adni „hóstatí vagy külföldi” embernek, hanem magának kellett azt kezelnie. A város azonban előbb dézsma és természetbeni szolgálatok, később pedig készpénz fejében haszonbérbe adta ezeket a területeket a szomszédos községek lakosainak, akik a földek közelsége miatt inkább vállalkozhattak azok művelésére, mint a debreceniek. Amikor azonban a földközösség teljes felbontása alkalmával a debreceni polgárság örök tulajdonjoggal lett ezer meg ezer hold föld ura, a környező falvak szegény kiscgazdái, mint bérlők, egyszerre kiszorultak a város földjeiről. A környező községek lakosainak a debreceni határban fekvő földekre való beköltözőkódése azután csak a státútum eltörlése után indul meg erősebb arányban, amikor már ők is szerezhetnek itt földet házbirtok nélkül. De letelepedésük nem a város tulajdonában levő földeken történik, hanem a magánosokén, akik bérbeadják vagy eladják ondódi, cucai, elepi, kosólyszegi, szepesi stb. tanyaföldjeiket. Hogy azonban a debreceni határban milyen nagy a saját kezelésben és haszonbérben levő magánbirtok aránya, arról a rendelkezésre álló adatok semmi felvilágosítást sem nyújtanak. Egyedül a város földbirtokának ilyenmő adatai biztosak: a város, mint alább meglátjuk, az erdő és a hortobágyi legelő kivételével elenyészően csekély terjedelmő szántóföldet kezel házilag, a többi mind bérbeadás útján hasznosítja.

Debrecen 957 km², vagyis pontosan 166.283 katasztrális hold és 1141 négyszögöl területe *művelési ágak* szerint az 1895. évi mezőgazdasági statisztika és az 1913. évi műszaki helyszínelés adatai alapján a következőképen oszlott meg:

	1895	1913
Szántóföld	74.405 kat. hold	82.326 kat. hold
Kert	255 „ „	616 „ „
Rét	16.010 „ „	7.819 „ „
Szőlő	775 „ „	1.816 „ „
Legelő	47.847 „ „	47.938 „ „
Erdő	16.709 „ „	18.682 „ „
Nádas	1.002 „ „	192 „ „
Mezőgazdaságilag használt	157.003 kat. hold	159.389 kat. hold
Terméketlen terület	6.415 „ „	6.895 „ „
A város egész területe	163.418 kat. hold	166.284 kat. hold

Az 1895-iki felvétellel szemben egyik-másik művelési ágbn jelentékeny az eltolódás. A terméketlen terület növekedése a házak beépített területének és az utak számának növekedéséből szár-

mazik. A szántóföld, a kert, a szőlő és az erdő arányának növekedése, a rét- és a nádasterület csökkenése a földművelés haladását és intenzívebbé válását jelenti. De azért ezekből a számadatokból nem lehet megállapítani, hogy milyen nagy az intenzívebbé válás aránya s milyen részt kér magának az 1913-iki adatokból a műszaki felvétel pontosabb volta?

A bevetett terület 1914-ben a következő volt: őszi búzával volt bevetve 12.554, tavaszi búzával 1275, őszi rozssal 6739, tavaszi rozssal 283, őszi árpával 351, tavaszi árpával 3245, zabbal 1569, szemestengerivel 13.771, burgonyával 1207, cukorrépával 862, dohánnyal 460, kenderrel 2, takarmányrépával 1260 hektár.

A fontosabb mezőgazdasági termények 1914-iki *terméseredményeit* hektáronként métermázsákban az alföldi öt mezőgazdasági város területén ez a táblázat mutatja:

	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya	Cukorrépa
Debrecen	7·5	9·8	9·8	12·2	20·9	78·2	260·7
Szeged	7·0	7·1	13·0	17·4	27·8	60·8	—
Szabadka	7·8	8·7	12·0	15·6	26·1	60·8	209·6
Kecskemét	9·6	12·2	13·5	12·2	20·9	48·7	—
Hódmező-Vásárhely	6·1	8·7	15·6	14·8	13·0	87·1	191·2
Országos átlag	8·8	10·1	13·0	11·9	18·0	86·8	225·8

Nem térhetek ki itt arra a kérdésre, miért marad meg még mindig ez az extenzív művelés és hogy a fehér hollóként ritka jól felszerelt, szakképzett személyzetű nagyobb tulajdoni vagy bérgazdaság intenzívebb művelésével szemben miért kezeli a debreceni földbirtokosság túlnyomó részét tevő, cívis-elem a maga földjét még mindig ősapái módja szerint. Éppen így felvethető volna az a kérdés, miért hiányzik a lehetősége is annak, hogy a gazdasági akadémia, amelynek egyik másik jönevű tanára a gazdasági egyesületben élénken tevékenykedik, hatást gyakorolhasson abban az irányban, hogy a cívis a tavaszi termény alá már az ősszel szántsa fel legalább egyszer és így készítse elő a földet, vagy hogy a gazdasági ismétlőiskola hatást gyakorolhasson a kis parasztgazda gazdaságának modernebb és észszerűbb vezetésére? Az itt adható válaszok helyett csak arra utalok, hogy *a többtermelés* a debreceni határban, olyan tényezők miatt nem válhatik még egy ideig valósággá, amelyek nem közvetlenül a talaj kémiai összetételében, vagy a földjavítás hiányosságában, nem is a vetőmag rosszabb minőségében, a szakképzettség hiányában vagy a tőke csekélységében rejlenek, hanem *a közlekedés elmaradt állapotából fakadó gátló körülmények*. A határnak a várostól távolabb, vagy a kiépített állami utaktól oldalt s messzebbre eső földterületeit rossz időben megközelíteni majdnem legyőzhetetlenül nehéz. Hogy mennyi gondot okoz ez a kora tavaszi vagy a késő őszi munkák elvégzésénél, hogy mily kevésbé lehet az intenzívebb művelést lehetővé tevő gépeket az ilyen földekig elszállítani, hogy mennyi iga- és emberi munkaerő pazarlódik el az utak borzalmas állapota miatt, azt csak a debreceni gazda tudja megmondani. Debrecen város ötösfogatát országszerte ismerik és a ráartóság, a gögös büszkeség, a „nekünk öt lóra is telik” jelének tekintik. De ez az ötösfogat előttem, aki csak gyűtt-ment vagyok ebben a városban és nem okvetetlenül lelkesedem azért, ami debreceni specialitás, szimbólum. Szimbóluma annak a keserves fáradságnak, amellyel a debreceni gazda messzeeső

földjére ki tud menni. Mert csak úgy tud kievickélni oda, ha két ló helyett ötöt fog a szekere elé. Ezért tartotta meg a város az ötösfogatot, nem hencgő mutogatásul, de talán emlékéül annak, hogy valamikor a jól táplált szenátor urakat még a legközelebbi városi birtokra is ötösfogaton kellett kivinni, ha odakinn akadt dolguk, mert kevesebb fogat nem bírta volna őket a feneketlen homok s a degesszé vált sár miatt. Gyermekkorunkban azt tanultuk a Flóri könyvében Debrecenről, hogy „nincsen köve, mégis járdát rakatott, mert sarában ember alig haladott!” Az öreg Flóri néni, isten nyugasztalja szegényt, okosan mondta, hogy Debrecen járdát csináltatott a sár miatt, de azt sehoh sem mondta, hogy utat is csináltatott volna.

Nem szölok most a város belterületének utcáiról, amelyek túlnyomó nagy része létesülésének ködbe vesző idejétől kezdve mindmáig várja a megváltó kövezést, s nem beszélek a Debrecen határát átszelő transzverzális és más jól kiépített állami utakról, amelyek az 1914-iki Statisztikai Évkönyv adatai szerint Debrecen és Hajdúvármegye területén 185 kilométer tesznek ki. De beszélek arról, hogy a 277,57 kilométer hosszú törvényhatósági úthálózatból csak 64,22 kilométer van kiépítve; ebből azonban 23,99 kilométer úthálózatnak olyan keskeny a kőpályája, hogy a sűrűbb forgalomnak egyáltalában nem felel meg; ennek a sűrűbb forgalmú úton 5, a kisebb forgalmún pedig 4 méter kőpályával való ellátása feltétlenül szükséges és csak a perifériákon és az erdőterületeken lehet keskenyebb kőpályával megelégedni. S beszélek arról, hogy a 396,61 kilométer dülőúthálózatból csak 6,83 kilométer van kiépítve. Úgy hogy a Debrecen területén létező 674,18 kilométer törvényhatósági és dülőúthálózatból csak 10,6%, vagyis 71,7 kilométer mondható kiépítettnek, de e 71,7 kilométerből is csak 37,8 kilométernek van kifogástalan kőpályája.

Lehetséges-e ilyen közlekedési viszonyok között, hogy a debreceni határ földbirtokosai egyszerűen hajlandók lesznek többet termelni, amikor a mezőgazdaság céljára szolgáló földterület 70%-a az évnek csaknem háromnegyed részében nemcsak a gyors közlekedéstől, hanem sokszor még a közlekedés lehetőségétől is el van zárva? Ez a közlekedési nyomorúság alkotja azután, mondja a város főmérnöke egyik munkálataiban, a debreceni civis-gazdálkodásnak azt a kínai falát, amely még mindig konzerválni tudja az avult rendszert s nem engedi be a modern mezőgazdaság újításait.

Íme, az intenzív gazdálkodást akadályozó s a többtermelésnek is gátjául szolgáló tényezők közül csak egyet ragadtam ki. De ez, véleményem szerint, a legfontosabb. Ezért nem is tehetne bölcsebbet a város vezetősége, mintha ennek az úthálózatnak a kiépítését minden erejével szorgalmazza. Meg vagyok győződve arról, hogy ha megfelelő formában hozzák tudomására, a birtokos civis belátja, hogy az ő érdekében is történő, nemzeti szempontból pedig végtelenül fontos többtermelésnek igazán első és nélkülözhetetlen feltétele a jó úthálózat létesítése.

IX.

A birtoknyilvántartás adatai szerint Debrecen 166.284 katasztrális hold területéből az 1916. év végén *Debrecen város tulajdona 85.180 katasztrális hold és 25 négyszögöl terület.* Eszerint tehát Debrecen területéből a magánosok tulajdona 81.103 katasztrális hold és 1116 négyszögöl. Természetesen mind a Debrecen város, mind a magánéyének és magánjogi személyek tulajdonát alkotó területben benne van a nem mezőgazdaságilag használt (utak, beépített háztelkek, udvarok, közterek stb.), tehát földadó alá nem eső és az attól ideiglenesen mentes terület is. A városnak azonban *idegen közigazgatási területeken* is vannak birtokai. Így Szabolcsvármegyében Nyírmártonfalván, Hajdúvármegyében pedig Hajdúszováton és Hajdúsámsonban. A városnak 1910-ben készült legutolsó vagyonleltára az újonnan megszerzett 1043 katasztrális hold területű kaszálókkal együtt 14.456 katasztrális holdban és 45 négyszögölben állapítja meg az idegen közigazgatási területen fekvő városi földbirtok nagyságát. Ez a földbirtok bennünket tovább nem érdekel, csak azt jegyezzük még ide, hogy az 1917-iki költségvetés e városi földbirtok után 244.617 korona bevételt s 41.543 korona kiadást irányoz elő, a város tiszta jövedelmét ezen három birtok után tehát 203.064 koronában állapítja meg.

A város összes földbirtoka a vagyonleltár s a birtoknyilvántartás adatai szerint 99.636 katasztrális hold s 70 négyszögöl, vagyis *közel 100.000 katasztrális hold.* Ezzel szemben a központi statisztikai hivatalnak Magyarország városai 1910. évi háztartásáról kiadott közleménykötete Debrecen összes földbirtokát 98.032 katasztrális holdra becsüli. Ez a szám csak azért fontos itt, mert lehetővé válik vele szembeállítani a többi alföldi városok földbirtokának nagyságát, becsértékét és kataszteri tiszta jövedelmét. Ime:

	A városi földbirtok területe	Becsértéke	Kat. tiszta jövedelme
Debrecen	98.032 kat. hold	74.487.591 kor.	367.074 kor.
Szeged	66.783 „ „	7.045.069 „	342.272 „
Szabadka	46.821 „ „	24.920.750 „	407.171 „
Kecskemét	47.076 „ „	12.738.207 „	122.930 „
Hódmezővásárhely	5.178 „ „	2.876.297 „	21.916 „

Debrecennek van a legtöbb földbirtoka az ország összes törvényhatósági és rendezett tanácsú városai között. A saját közigazgatási területén fekvő földbirtoka után az 1915. évi házipénztári főkönyv valóságos eredményül 1.222.906 korona 76 fillér bevétellel szemben 458.572 korona 79 fillér kiadást tüntet fel, vagyis 764.333 korona 97 fillér tiszta hozadékot mutat ki. Az 1917-iki költségvetés a bevételt 2.336.389, a kiadást 899.728 koronában, a tiszta hozadékot 1.436.661 koronában irányozza elő. Ha Debrecen összes (saját és idegen közigazgatási területen fekvő) földbirtokának 1915-iki tiszta hozadékát, vagyis 1.498.350 korona 10 fillért szembeállítjuk az ezen évvégi vagyonmérlegben szereplő 64.681.830 korona 90 fillérrel, ami a jövedelmező földbirtok és az erdőség becsértékeként szerepel (a földbirtok összes értéke 62.572.065 korona 53 fillér, de ebből 10.655.383 korona 50 fillér értékű földbirtok nem jövedelmező; az erdőség becsértéke 12.765.148 korona 87 fillér), akkor csak 2,31% jövedelmezőséget kapunk eredményül. Ez a százalékszám magában véve is eléggé hangosan beszél s a város földbirtokának kellőképpen jövedelmező mivoltáról nem tesz tanúbizonyságot. Ha

ha pedig a földbirtok egész becsértékét számításba vesszük, akkor csak 1,08%-os jövedelmezőséget kapunk eredményül.

A város saját közigazgatási területén fekvő földbirtoka *mívelési ágak szerint* 1916 végén következőképpen oszlott meg:

	Kat. hold	Négyszögöl
Szántóföld	14.849	1542
Kert	84	1392
Rét	1.920	1318
Szőlő	38	478
Legelő	45.988	1049
Erdő	18.468	235
Nádas	109	1169
Földadó alá nem eső terület	3.724	841
Összes városi földbirtok	85.180	25

E földbirtok kataszteri tiszta jövedelme 539.921 korona 98 fillér, földadója pedig 107.984 korona 40 fillér, de ebből az adómentes területért járó 103 korona 77 fillért levonva, tényleg fizetendő földadónak 107.880 korona 63 fillér marad. Debrecen város földbirtokának tulajdonképeni földművelési célra szolgáló részét ugyan bérbeadás útján kezeli s csak az erdőség és a legelő van házi kezelésben (igaz, hogy ez a 98.082 katasztrális hold összterületnek 79,1%-a s haszonbérbeadás útján a területnek csak 18,9%-a van hasznosítva, míg a terület 2%-a haszonélvezeti kezelésre esik az 1910-iki országos statisztika szerint), mégis, miután az 1917-iki költségvetésben 110.000 korona van állami adóra a város földbirtokainál előírnóyozva, a bérbeadott földbirtok után is a város fizeti a földadót.

A közgyűlés által megállapított 1917. évi költségvetésben a *debreceni birtok* címen szereplő birtokrészek közül a szántóföldek összes előirányzott hozadéka 537.038 s a legelőké és kaszálóké 37.070 korona. A bel telkek hozadéka, amelyek ipartelepekül, rakodóhelyekül, de meg szántóföldül is szolgálnak, 41.410 korona. Vegyes bevételek és tulajdon jogelismerési díjak címén 11.821 korona van előirányozva. A debreceni birtok összes nyers hozadéka tehát 627.339, költsége 87.255, vagyis tiszta hozadéka 540.084 korona. Ebből a birtokból házi kezelésben egy szőlőn kívül csak az Epreskert melletti 103 holdas gazdaság van, amelynek hozadéka s szénatermése értéke 21.000 koronában van beállítva, a többi haszonbérleti, illetve haszonélvezeti kezelésben van. A *haszonbérletek* közül a legnagyobb a külsőohati (Telekháza) 4032 katasztrális holdas birtok, amelynek évi haszonbére 139.832, vagyis holdanként átlagban 34,68 korona. A belsőohati 3850 holdas gazdaságért 123.032 korona haszonbért kap a város, vagyis holdanként átlag 31 korona 98 fillért. Az 1073 holdas Nagyalomzug nevű birtok 26.110, azaz holdanként 24,33 korona haszonbért hoz. A Kisálomzug 417 holdja 8050, vagyis holdanként 19,30 koronát ad. A Vajdalahos, Teremi-föld, Aszalós-föld együttesen 927 holdat tevő komplexuma 16.600, vagyis holdanként csak 17,90 koronát ad. A pusztapallagi I. és II. számú 801 holdas tagbirtok haszonbére 14.934, vagyis holdanként 18,65 korona. A III. számú 439 holdas tagbirtok haszonbére 12.145, vagyis holdanként 27,64 korona. A IV—VII. számú tagbirtokot, a Dombostanyát, amelyet egy ideig házilag kezeltek, most április folyamán adták ki bérebe 6½ évre évi 44.000, vagyis holdanként 30,64 koronáért. E birtok a házi kezelés előtt 28.000, azaz holdanként 19,49 koronát hozott, A VIII—IX. számú 730 holdas tagbirtok haszonbére 10.728, vagyis holdanként 14,69 korona. A 661 holdas vekerai föld haszonbére 14.765, azaz holdanként 22,34 korona. E közép- és nagybirtokok hozadékát, amelyet a 4741 hold területű hajdúszováti birtok 222.250, azaz holdankénti 46,84 koronás hozadéka is felülmúl, lovai meghaladják a kisebb birtokrészek holdankénti bérösszegei, így a Tóth-ház utáni 19 holdas föld 1435 koronás haszonbére átlagban 75,52 koronát ad, a szikgáti 10 hold 881, azaz holdanként

88,10 koronát, a régi téglavető melletti 39 hold föld 2520, azaz holdanként 64 62 koronát, a nyilasokért kapott 182 hold 10.920, vagyis holdanként 60 koronát, a gugyori csapszék 98 holdas földje 4000, azaz holdanként 40,81 koronát, a Papzugért cserébe kapott 66 hold föld 3600, azaz holdanként 54,54 koronát ad.

A haszonbérek összege a nagyobb birtoktesteknél egyáltalán nem mondható magasnak. Természetesen nagyon sok függ a birtok megközelíthetőségétől, földje minőségétől, épületeitől stb. Mivel azonban a föld ára és a haszonbérlet összege állandóan emelkedőben van, joggal várható, hogy a szerződések megújításakor vagy új szerződések kötésekor a város nagyobb jövedelmet ér el.

A bérbeadás útján kezelt debreceni birtok állandó és biztos jövedelmet nyújt a város házi pénztárának. A bérösszegek ugyan nagyrészt csak a bérbeadás idején voltak megfelelőek, ámde hosszabb időre terjedő bérleteknél ez mindenkor így van. Miután a debreceni birtok területe 18.678 katasztrális hold s 304 négyszögöl, a haszonbér és mellékesek címén 1915-ben befolyt 780.304 korona, holdanként 41,77 korona nyers hozadékot ad. Az adók, fenntartási költségek, biztosítás s más címen teljesített 74.958 korona leütése után megmaradt 705.346 korona tiszta hozadéknak is holdanként átlag 39,90 korona az eredménye. Az 1917-iki elfogadott költségvetés már jelentékenyen kevesebb bevételt irányoz elő s a 627.339 korona nyers hozadék holdanként 33,58 korona átlagot, a 87.255 korona költség leütésével fennmaradó 540.084 korona tiszta hozadék pedig holdanként csak 28,91 korona várható eredményt ígér.

A városnak saját és idegen közigazgatási területen fekvő *erdőbirtoka* az erdőterületeken levő kaszálókkal együtt összesen 26.985 katasztrális hold és 1115 négyszögöl. E kaszálók nélkül pedig 24.072 katasztrális holdat s 10 négyszögölet tesz. Ha tekintetbe vesszük, hogy a debreceni erdőség vegyesen akác-, tölgy-, nyár- és égerfából áll, ha tekintetbe vesszük, hogy a fajok területileg miképpen oszlanak meg, ha minimumra szállítjuk le az erdőkezelés eddigi hibái következtében a várható eredményt, ha csak a főhasználatot vesszük és az elő- és mellékhasználatot az erdő felújítására számítjuk, — akkor is a 40 évi vágásforduló mellett az 583 hold évi vágásterületről kikerülő vágáseredménynek olyan nagyoknak kellene lennie, hogy a debreceni erdőség minden holdjának szakértői vélemény szerint *minimo calculo* 35 koronát kellene tiszta hozadékkul eredményeznie. Ezzel szemben a debreceni erdőség az 1915. évi zárszámadás adatai szerint a kaszálók beszámítása nélkül katasztrális holdanként 15,06, azok beszámításával pedig 13,43 korona tiszta hozadékot adott. Az 1917-iki elfogadott költségvetésben előirányzott tiszta hozadékból, amikor pedig az eladásra kerülő fa ára ugyancsak fel lett emelve, a kaszálókból folyó bevételek nélkül egy katasztrális holdra 1915, azok beszámításával pedig 14,09 korona jut. A városi főügyész szakvéleménye az én számításaimnál sokkal kisebb átlagos hozadékot mutat ki. A debreceni erdőségek talaja, mint mezőgazdaságilag művelhető föld, legalább is közepes minőségűnek mondható s mégis, mint erdő, szerinte holdanként legfeljebb 5—6 korona tiszta hozadékot ad. Hiszen az erdőknek az utóbbi években mutatkozó s katasztrális holdanként évi 10 koronányi tiszta hozadéka csak a zárt erdőt képező területeknek a belső erdős pusztai turnusokkal egyidejű vágása folytán állott elő. S ha ezeknek hozadéka a belső erdős pusztákétól elkülönítve mutattatnék ki, kiderülne, hogy a belső erdős puszták katasztrális holdja évi 5 korona hasznot sem ad. Ez bizony vigasztalan eredmény. Ha pedig az erdőségekből származó 1915. évi 362.618 korona tiszta bevételt az ugyanazon évi vagyommérlegben az erdőségek becsértékeképpen szereplő 12.765.148 koronával arányba állítjuk, úgy az erdőségek jövedelmezősége csak 2,84%-nak felel meg. A királyi erdőfelügyelő szakvéleménye

alapján igazán alacsonyra, 35 koronára értékelt várható hozadékkal szemben a tényleges eredmény nevenségesen csekély voltát a következő tényezők okozzák:

Először is a kedvezőtlen helyi, éghajlati és agrogeológiai körülmények, amely utóbbiak a Nyírség vizeinek lecsapolása folytán a mocsári kocsányos tölgyből álló erdő talaját úgy kiszárították, hogy ez a fanem a hosszas nyári szárazságot károsodás nélkül nem tudja elviselni. Az erdők jövedelmezőségére, mint a gazdasági tanácsnok jelentésében mondja, állandó teherként nehezedik a magas tőkeérték, amit e helyen a föld ára képvisel. Csupán a pusztá föld értéke átlagban katasztrális holdanként a debreceni erdőség területén 700—1000 korona között hullámzik, ami kerekszám 25.000 katasztrális hold erdőnél 800 koronájával 20.000.000 korona tőkének felel meg, 4% mellett évi 800.000 korona tőkekamattal terheli az erdőgazdaság üzemét; ezt pedig az, más kedvezőtlen viszonyok következtében, nem bírja meg. De a rendszeres erdőgazdaságot megnehezítik azok a birtokviszonyok is, amelyek a magántulajdonban levő erdei kaszálók tulajdonosai és Debrecen városa, továbbá az egyes kaszálótulajdonosok közt fennállanak. Ezeket már a birtokviszonyok rendezésénél fentebb érintettem. Az erdei kaszálókat ugyanis a város erdőbirtoka veszi körül; a város javára a kaszálóbirtokokon fennáll az a szolgálat, hogy az erdő vágatásakor a kaszálóbirtokos kártérítés nélkül tűrni tartozik, hogy a fahordószekerek kaszálóikon szabadon járhasanak, kártalanítás mellett tűrni tartozik, hogy a város a faraktárak és az erdei vasút céljára szükséges területet kaszálójából elfoglalja; kártalanítás nélkül tűrni tartozik, hogy maktermelés esetén a bérlő sertései a kaszálóbirtokokon járjanak-keljenek. A vadászati jog a kaszálóbirtokokon a várost illeti. De viszont a kaszálóbirtokosok javára van bekebelezve a városi erdőbirtokra az a jog, hogy a kaszálóik közt fekvő felnőtt erdőrészekben az e célra kijelölt helyeken kaszálthatnak, s hogy a felnövekedett városi erdőségeikben a legeltetési rendszabályok alapján közös téli legeltetést gyakorolhatnak, ha Debrecenben laknak és itt házuk van. Végül a kaszálóbirtokosok javára minden magánkaszálóbirtokra be van kebelezve a közös téli legeltetési jog. Ez a kaszálási és legeltetési szolgálat a legérzékenyebben károsítja a városi erdőgazdaságot: a kaszáltatás az erdei tisztásokon és a fák alján még azt az egy-két kis facsemetét is elpusztítja, amit a legelő jószág véletlenül meghagyott, a legeltetés meg az erdei televény kialakulását gátolja meg; mivel pedig a jószág lerágja és eltapossa a lehullott magból kikelt csemetéket, lehetetlenné válik az erdő természetes felújítása.

Az erdő mesterséges felújításával Debrecen már a háború előtt is hátralékban volt. Ma ez az erdősítési hátralék körülbelül 3600 katasztrális hold. Ezt a város a munkásviszonyok mai állapota és saját pénzügyi helyzete mellett nem bírja teljesíteni. Ezért az áldatlan állapotokon segíteni a különböző szakvélemények szerint csakis úgy lehet, ha a város eladja azokat az erdőbirtokokat, amelyek szabálytalanul szét vannak tagolva és csak névlegesen erdők, tulajdonképpen azonban ligetek, amelyeken lehetetlenség rendszeres, hasznothajtó erdőgazdaságot folytatni, a zárt erdőket alkotó területeket pedig megtartva, ezeken folytat rendszeres erdőgazdaságot.

Az eladásra szánt erdőbirtokok a város tulajdonában levő kaszálókkal együtt a Nagycsere, Haláp, Fancsika, Bánk és Pacz területén 15.613 katasztrális hold s 893 négyszögöl kiterjedésűek. Ha átlagban hozzávetőlegesen, mondja a gazdasági tanácsnok szakvéleménye, a rajta levő fával együtt holdanként 1000 koronára becsüljük e terület értékét, a remélhető eladási ár 15.700.000 ko-

rona. Ennek az összegnek fele elégséges arra, hogy erdőgazdaságra alkalmas vidéken, a Szilágyságban, Bihar-, Ung- vagy Máramarosvármegye területén, olyan kiterjedésű erdőbirtokot vegyen a város, amelyről évenként kétszer annyi fát lehet rendes erdőgazdasági üzem mellett kitermelni, mint amennyit ma az egész 15.000 holdas erdőréz szolgáltat. Ezzel azután véglegesen megszűnnék Debrecenben az évek óta tartó nagy fűszél, a megmaradt összeg pedig a város egyéb szükségletei fedezésére, elsősorban a továbbra is fenntartott erdőkben levő idegen területek megvásárlására és beerdősítésére szolgálna. A tervezet a Nagyerdő, Apafája, Monostor, Ohát, Savóskút és Gut területén levő erdőket, továbbá, a beerdősítendő kaszálókat 11.372 katasztrális hold 220 négyszögöl területben megtartaná és az állami szakközegek által kidolgozott üzemterv szerint kezeltené. Ha azután a város a guti erdő területén levő idegen parcellákat is megszerezné és beerdősítené, úgy körülbelül 14.000 katasztrális hold zárt erdeje maradna.

A város pénzügyi érdekeit szem előtt tartó ezen tervezet ellen a legnyomósabb kifogás arról az oldalról támasztható, amely Debrecennek most is igen szélsőséges éghajlati viszonyai javítása s a keleten elterülő homoksvatag kellemetlen pora ellen való védekezése nem kevésbé fontos kérdését tolja előtérbe. Hiszen, ha a város 15.000 katasztrális hold erdőséget magántulajdonba bocsát át, a magán tulajdonosok saját érdekében az erdőt letarolva, azonnal szántófölddé teszik. A bihari vagy máramarosi erdővásárlás a város fiskális szempontjainak megfelel s a lakosság faszükségletét is kielégítheti, ámde Debrecenben az erdőségnek e két szemponton túlmegegy a jelentősége: és ez a lakosság egészségének védelmezése az éghajlati és csapadékviszonyok javítása által. Erre pedig annál inkább szükség van, mert Debrecen közismert porát csak az erdősítés tudja megkötni. Ma még nemhogy aszfaltozva lenne Debrecen, de úgyszólván kövezzve is alig van. Az a kövezzet pedig, amelyik nem terjed ki az úttest egész területére, hanem a járda mellett meghagy egy-két méter széles homokos, pusztas fűöldet és csak azon túl van kiburkolva egynéhány méterre a kocsit, az semmi védekezést nem nyújt a por ellen. A vízvezeték mai vízszolgáltató képessége mellett egyáltalában nem nyújt annyi vizet, hogy az utcákat öntözni lehetne, de még ha öntözhetnék is az utcákat, a hézagos burkolás mellett mindenkor fenyeget az óriási por.

Az a szomorú tény, hogy Debrecen nem tett és mai pénzügyi helyzete s a háborús munkásviszonyok mellett nem is tud eleget tenni újraerdősítési kötelezettségének, talán még sem involválja, hogy az erdőség egy tekintélyes részét eladja. Bárminő nehéz is az erdei kaszálók és a város erdősége közti jogviszony rendezése, ezen az úton kell a manapság nem zárt erdők ügyének javítását megkísérlem. Az pedig igen okos planum, hogy a város az 1898. évi XIX. te. alapján átadja erdői kezelését az államnak, bár ezzel minden kritikánál hangosabban szóló bizonyítványt állít ki az erdőkezelés városi rendszerének meg nem felelő mivoltáról. A mostoha természeti körülmények, a nem körültekintő módon rendezett jogi viszonyok, de a régi mulasztások és a slendrián gazdálkodás egyaránt előidézték a városi erdőgazdaság csődjét s a gyökeres javítás szükségességét.

Hát a *Hortobágy*, a délibáb hazája, a csikós romantika birodalma, a pásztorélet költői szelídségű otthona, Petőfi, mondása szerint az „isten homloka”! Sok nagy és kis dicsőítőjével izemben szomorúan dalolja Oláh Gábor, hogy „e roppant pusz-

taságon nincsen élet, alusznak az emberek” s elkeseredetten vágja a délibábnan naiv módon gyönyörködők szemébe, hogy:

Nem borulok imádattal	Számúztetek pusztasága,
Oltárodra, pusztá föld!	Szibéria magyarul,
Azt sem mondom a magyarnak:	Elvadultak Szaharája;
Ezt a tengő, halott kincset örököld!	Rá a mennybolt üvegzárként leborul.
Templom ez, de hívők nélkül,	Unalomnak nagy madárja
Felburjánzott ős-telek;	Gunnyaszt a sík peremén;
Gazdtálan ház, ablakán át	Délibáb az álmodása,
Hull a zápor, besüvítnek a szelek.	Ez egyetlen, nem kézzel írt költemény.”

A hortobágyi pusztá az egész országban talán a legtágasabb olyan legelő, amelyen a magyarság ősfoglalkozását: a pásztorkodását nagy mértékben folytatják. A hortobágyi pusztá tulajdonképen gyűjtőnév: jelenti a 26.000 katasztrális holdas Mátát, a 12.000 holdas Zámot és a 10.000 holdas Ohatot, amik mind rég elpusztult falvak határai. Az Ohatból körülbelül nyolcadfélezer holdat már hatvanöt éve bérbe ad a város, de tulajdonképeni legelőgazdaságnak így is 42.590 katasztrális hold marad. Az állattenyésztés arányainak folytonos csökkenéséről kellő fogalmat nyújt az évenként májusban tartott jószágolvasás. Eszerint a *Hortobágyon legelő állatok száma* volt az alábbi években:

	1909	1910	1914	1916
Számos szarvasmarha	10.754	10.173	7.790	5.353
Tavalvi szarvasmarha	4.552	3.053	3.245	2.188
Számos ló	3.480	3.440	3.072	1.410
Tavalvi ló (csikó)	1.259	1.126	1.006	1.550
Jármos ökör	1.613	1.631	1.226	1.078
Számos bika	331	349	283	143
Tavalvi bika	207	159	146	69
Sertés	2.451	1.521	1.286	623
Juh és birka	26.903	20.914	17.517	10.491
Kos	675	444		347
Összes állatállomány	52.248	42.810	35.571	23.252

A számos jószág a nagy jószágot jelenti. Tavalvi marhából, lóból kettő tesz egy számosat. Öt juh vagy sertés egy számos józágnak felel meg. A szopós jószág a legelőbér kivetésénél nem számít. A Hortobágyon való legeltetés joga a Debrecenben való állandó lakáshoz van kötve. A legelőilletőség maximális mértéke 184 nagy, 920 kis jószág. Ennél többet senki sem legeltethet, bármennyi birtoka legyen is. A legeltetési jog át nem ruházható, de azért visszaélés fordul elő. Az ökörföldre szintén a legelőilletőség arányában lehet jármos ökröket hajtani. 16 számos jószág után kettőt. A maximum 12 ökör. Csak az legeltethet, aki az előző évi összes legelő-, bika- és kútbért megfizette. A legelőbér a várost illeti, ebből fedezi az állami adót, a tiszaszabályozási járulékot, a kezelési és fenntartási költségeket. A bikabér a tenyészbikák tulajdonosaié. A kútbér a kutak fenntartására szolgál. A legeltetés ügyét a jószágtartó gazdaközönség intézőbizottsága intézi. Ez ad véleményt és tesz javaslatot a városi tanácsnak. A tenyészgulyákban, renyheménésekben, juh- és sertésnyájokban való legeltetésre a gazdák tetszésök szerint társulnak. Így alakulnak ki a járasokról elnevezett gazdaságok. Ezek maguk választják a számadót, maguk alkudnak meg a pásztorbérre s jelölik ki a felügyelőgazdát. Az ökör-, tinó-, bika- és szűzgulyákat közös gulyáknak hívják, mert a gazdák nem válogathatnak szabadon abban, hogy melyik járasra, melyik gulyába hajtsák ki ezekbe tartozó józágaikat. (Zoltai.)

A Hortobágy legelőbére 1910-ben az előirányzat szerint 188.000 korona volt. Ugyanekkor az összes költségek 140.000 koronát tettek ki. Így a 48.000 korona előirányzat katasztrális holdanként csak

108 korona tiszta hozadékot mutatott. Az 1914-iki zárszámadás eredménye szerint a Hortobágyból származó 253.149 korona 2 fillér nyers hozadékkal szemben a 177.749 korona 13 fillér költség leütése után 75.399 korona 89 fillér áll, ami holdanként 1,76 korona tiszta hozadékot eredményezett. Az 1915-iki zárszámadás szerint a 299.482 korona 3 fillér nyers hozadékkal szemben a 122.168 korona 22 fillér költség leütése után 177.318 korona 81 fillér tiszta hozadék áll, vagyis a holdankénti eredmény 4-16 korona. A közgyűlés által elfogadott 1917-iki költségeloirányzat pedig az időközben létesült halastavak bérbeadásából már 1916-ban is bevételezett 26.250 korona betudásával s a termelt széna értékének horribilis emelésével 735.050 korona nyers hozadékot s 182.144 korona költséget, vagyis 552.906 korona tiszta hozadékot irányoz elő; ez pedig holdanként 12,+98 korona várható eredménynek felel meg.

A Hortobágyból a város jövedelme az eléggé gyorsarányú növekedés ellenére is hallatlanul csekély. Manapság a Hortobágy tulajdonképpen csak az állatkereskedelemmel foglalkozó gazdák jelentékeny költségre nem kerülő állatdepóját alkotja, a helyes, észszerű és nagyobb arányú állattenyésztés érdekeit azonban nem szolgálja. A város pénzügyi és Debrecen közgazdasági érdekei így tolják előtérbe a *Hortobágy hasznosításának problémáját*. Messzire vezetne, ha ennek fejlődését ismertetni kívánám. Csak arra utalok, hogy amikor a Hortobágy jövedelmezőségének fokozásáról komolyan szó esett s ennek első lépése a legelőbér emelésében nyilvánult és amikor egyesek komolyabban kezdtek beszélni a Hortobágy egyrészének eke alá fogásáról, akkor az állattartó gazdaközönség azonnal privilégiumaiban és ősi jogaiban érezte magát megsértve. És amikor látta, hogy a hasznosítás ügye több az akadémikus jelentőségű tervezeténél és sérti az ő érdekeit, akkor nemcsak az egész kis irodalomma feldagadt hasznosító röpiratokkal szemben adott ki röpiratot s fejtegette ki ebben a saját véleményét a hasznosításról, hanem egyenesen pörrel támadta meg a nemes várost a Hortobágy tulajdonjoga kérdésében. A civispolgárság pöre arra van alapítva, hogy a múlt századokban szükségessé vált megváltási összegeket, legalább részben, a polgárság adta össze. Így a Hortobágy, a királyi adományt alkotó Mátapuszta kivételével, nem Debrecen városé, hanem a megváltási összeget adó ősi lakosság jogutódjáié, a törzsökös debreceni polgárságé. A pörhöz sok minden más mellékkérdés eldöntését is fűzik; az évekkel ezelőtt megindított pör éppen az előzetes levéltári anyag összegyűjtése s más körülmények miatt, még elsőfokon sincs eldöntve. A pör anyagát ismerő jogászok szerint a város pörnyertességéhez semmi kétség sem férhet. A Hortobágy egyébként a város nevére van telekkönyvezve s ez ellen mindeztidig senki sem szólalt fel.

A Hortobágy hasznosítását tárgyaló röpirat-irodalomba érdemes lenne betekinteni annak, akit speciálisan ez a kérdés érdekel. Akármiféle állásponton legyen is e kérdésben valaki, bizonyára nagy luxusnak, sőt a közvagyon észszerűtlen pazarlásának tarthatja, hogy e 42.000 hold terület csupán 30—35.000 jószágnak és a néhány közigazgatási és gazdasági hivatalnokon kívül összesen mintegy száz főnyi pásztornépnek szállásadására szolgál manapság. De hát miképpen lehet hasznosítani a Hortobágyot?

A Hortobágy valamikor, a Tiszaszabályozás előtt, az állattenyésztés Kánaánja volt, mert fűben gazdag legelőin tömérdek állat élt. A Tiszaszabályozásról azonban azt tartja a debreceni köztudat, hogy ez használt Szabolcs meg Borsod vármegyének, az egri káptalannak, meg mindenkinek, csak a Hortobágyot tette tönkre. Mennyire van igaza a köztudatnak, nem tudom megmondani. De tény, hogy a szabályozás következtében a talaj kisoványodása a Hortobágyon sem késett a maga hatását éreztetni, mint ahogy mindenütt érezteti, ahol a víz bejutását elzárják. Muraközy Károly, a debreceni származású agrikulturnémikus kimutatta, hogy a Tisza áradása 1 méter magas vízállást mellett 1 kat. holdra 17.300 kilogramm szilárd anyagot hord. Ha ennyi iszap jut egy holdra, mennyi juthatott a Hortobágy 42.000 holdjára a szabályozás előtti A Tisza kiöntései ugyan nagy kárt okoztak, de az árvíz jórésze felszívódott a talajba, korhatag része oxidálódott, humusz létesült és a talajból növényi tápanyagban bővelkedő fekete föld lett. Mind ennek a folyamatnak örökre véget vetett a szabályozás.

A Hortobágy talajának kisoványosodását csak az *általános öntöző csatornázás* ellensúlyozhatja, ami pótolja a vízhiányt, de egyszersmind levezeti a felesleges vizet, lejjebb húzza a felszínre került talajvizet, meggátolja az elszikesedést, sőt még a klímán is kedvező változást eszközöl. Az általános csatornázás, mint Ecsedi, a Hortobágy geográfiai ismertetője mondja, a vizet állandóan mozgásban tartja és a régi víz helyére újat visz. A sziksó keletkezésének ugyanis rendkívül kedvez az, ha a víz soká áll egy helyen és ritkán frissül fel. Itt a sziksó a medence aljára ülepszik, az elpárolgás után krikristályosodik; lassan, háborítatlanul beszivárog a talajba, azt szikessé vagy éppen vakszikké változtatja. Ha ellenben a víz mozog, akkor a sziksó tömeges képződése a vízhely változtatásának gyorsaságával fordított arányban lehetséges. A sziksóoldatban gazdag víz közömbös sókban dúsabb helyre juthat, itt inkább hígul és továbbvitetik. A talaj elszikesedése és a mészkonkréciók keletkezése ennélfogva megakadályozódik.

A Hortobágy csatornázásának kérdése nem új. A Tiszaszabályozás okozta károk elhárítása végett a város 1864-ben az uralkodóhoz fordult. A helytartótanács által leküldött királyi biztos a város anyagi támogatásával Tiszalóktól Gyomáig vezető csatorna útján akart a sérelmeken segíteni. De a csatorna terve csak papíron maradt, éppen úgy, mint a III. Károlyé, aki 1727-ben Tiszadobtól Gyomáig tervezett, hajózható csatornával akarta Debrecen víziútját létesíteni, de amihez a debreceni tanács minden hozzájárulást megtagadott. Az öntözőcsatorna kérdése 1864 után nem került le a napirendről. Ma e csatorna megépítését Debrecenben sokan állami feladatnak fogják fel, mert meggyőződéssé vált az idő azt, hogy a Hortobágyot tulajdonképpen a Tiszaszabályozás tette tönkre, az állam feladata tehát, hogy a nyomorúságon segítsen.

Az állattenyésztés fejlesztését állami támogatás útján is fejleszteni kívánó földművelésügyi kormány 1913 március 14-én kötött szerződésben elfogadta a Debrecen városa által felajánlott 500.000 koronát és a Hortobágyból hasznosításra felajánlott 3000 kat. hold területet abból a célból, hogy a pusztának szikealajuknál fogva mezőgazdasági kultúrára úgyszólván teljesen alkalmatlan részei megfelelő eljárás mellett a mindinkább hanyatló állattenyésztés újabb felvirágoztatása

érdekében jó legelő- és rétterületekké legyenek átalakíthatók. A terület hasznosítását akként tervezték, hogy *rendszeres öntözésre* egyelőre *kisebb területet* rendeznek be; a körülbelül 2000 kat. holdas nagyobb területen pedig addig is, amíg a rendszeres öntözés erre is kiterjeszhető, *halastavat* létesítenek, hogy az ott levő sók ezen az úton legyenek kilúgozhatók, másrészt pedig, hogy a lúgozás által igényelt idő alatt ebből a területből is jövedelem legyen teremthető. Időközben azonban az átmenetileg tervezett halastó berendezése és értékesítése iránt ajánlatok érkeztek a városhoz. Ezért kölcsönös meg-egyezőssel a miniszter 1914 június 16-iki leirata szerint felbontotta a 3000 hold hasznosítása iránt létrejött szerződést, mivel az 1000 holdas vízgazdaság is csak a halastavakkal együttesen kezelhető célszerűen. A várost tovább is támogatta a hasznosítás kérdésében azon feltétel alatt, hogy a város saját kezelésébe veszi át az öntözési célokra felajánlott területeket, s hogy a felajánlott félmillió koronának s a kincstár által kilátásba helyezett államsegélyből már kiutalt 150.000 koronának felhasználásával befejezi a munkálatokat. A miniszter a még ki nem utalt 350.000 koronát a munkálatok befejezőét követő évtől kezdve évi 50.000 koronás részletekben bocsátja a város rendelkezésére, amíg ez az öntözőgazdálkodást okszerűen folytatja és legalább is 10 évig jókarban tartja.

Ezek után kötött a város a Haltenyészítő Rt.-gal 10 éves haszonbérleti szerződést a nyolc tóból, teletetőkől, ivó és nyújtó tavakból álló, mintegy 2000 kat. hold területű halastavak s 50 kat. hold terület bérbeadására és kötelezte magát különböző, építés alatt most álló, építmények létesítésére. Mindezt vízzolgáltatási költség címén évi 25.000, a területért évenként és holdanként 5, de legalább is 10.000 koronát kap; osztozik felerészben a tiszta haszonban, amely részesedés 25.000 koronánál kevesebb nem lehet. A társaság 150.000 korona építési költséget bocsátott a város rendelkezésére, ami a haszonrészesedésből térítették vissza, s a város pénztárába 500.000 korona biztosítékot tett le. A szerződés miniszteri jóváhagyása után 1916 decemberében vizsgálták át a földművelésügyi miniszter kiküldöttei az öntözőtelep munkálatait és adták át a városnak kezelés és fenntartás céljából. Az öntözőművek, amelyek közül a tiszakeszi határból kiinduló lecsapoló főcsatorna munkáját 1914 márciusában, a tógazdaság belső berendezési munkáját pedig áprilisban kezdték meg, de a világháború kitörése folytán csak hadifogoly munkaerővel folytathatták, az átadásig a leszámolás szerint 1,051.764 koronába kerültek. Ebből mintegy 339.328 korona megtérül, így a tulajdonképeni kiviteli költség 712.436 korona. Ehhez járul még a halastavaknál szükséges épületek és más létesítmények költsége, úgy hogy az összesen körülbelül 2,300.000 koronára fog rúgni.

A Hortobágy hasznosításának ténylegesen végzett munkája eddig az öntözőcsatorna és a halgazdaság létesítéséből áll. Az a terv nem vált eddig valóra, ami ellen a jószágtartó gazdaközönség a leghevesebben küzdött, hogy a Hortobágy egy részét eke alá fogják s már azelőtt parcellázzák mezőgazdasági célokra, mielőtt a talajt öntözéssel megjavították volna. Más lapra tartozik, hogy csakugyan lehetséges-e már manapság mezőgazdasági művelés a Hortobágyon? A Hortobágyot egyik alapos ismerője a tányér leveshez hasonlította, amelyben kis, kerek zsírfoltocskák úszkálnak. Ezekhez hason-

lók a Hortobágy földművelésre alkalmas oázisai, amiket óriási kiterjedésű szikes terület vesz körül. A Hortobágy hasznosítására kiküldött bizottság, amely 1906-ban egy 13.500 holdas nagybérletet, 6500 hold terjedelmű 500 holdas középbérleteket és 4000 hold kiterjedésű 40—60 holdas kisbérleteket akart létesíteni, a talajviszonyokat számításba véve, kénytelen volt úgy csinálni meg a felosztási tervezetet, hogy e bérleteknek is jusson külön legelő, azaz olyan rész, ami eke alá nem való.

A hasznosítási tervezet egyébként nem nyert közgyűlési jóváhagyást. Az 1906 december 10-iki közgyűlés levette a napirendről és csak a 3000 hold öntözésre való berendezését szavazta meg, aminek későbbi sorsát fentebb már ismertettem.

X.

Debrecen, határának óriási kiterjedése s a város tulajdonában levő, közel 100.000 katasztrális hold földbirtok következtében, mezőgazdasági városként él az ország köztudatában. A városi elem sorába tartozónak vehető iparforgalmi, közszolgálati és szabad foglalkozású, valamint a véderőhöz és a házi cselédek sorába tartozó népessége lakosságának 63,8%-át teszi, míg mezőgazdasági népessége csak 26,6%-ot képvisel. Nem volt ez mindig így, hiszen Debrecen egészen a XVIII. század végéig tulajdonképpen iparúzó és kereskedő város volt. Céhei már a XIV. század derekán virágoznak. Zsigmond király idejében már megvolt a vargák, a szűrvégszabók és a gubacsapók céhe, az utóbbi 1464-ben Hunyadi János feleségétől évenként két vásár tartására nyert engedélyt a Csapó-utcában. A szűcsök első céhlevele 1449-ből való. A XV. században kelt a posztószabók, a posztónyírók és a mészárosok céhlevele. Ugyanebben az időben kaptak szabadalmat a kovácsok, szíjgyártók, kaszacsinálók, sarkantyúművesek. Az ötvösök, szappanosok, borbélyok céhlevele a XVI. századból való. Az utóbbi a legrégebbi az országban. A csizmadiák céhe csak 1604-ben keletkezett. Ennek az okát Zoltai abban találja, hogy a csizmaviselet az Arpádkor végén kiment a divatból és csak a törökkel való érintkezés hozta ismét be, amikor a vargák készítette saru, szekernye, bocskor és bőrkapca kiszorult a használatból. Az asztalosok céhe is a XVII. század elején támadt. De voltak Debrecenben takácsok, kerékgyártók, gombkötők, kötélverők és molnárok is. A céhes iparosok jelentős szerepet vittek a város kormányzásában. A XVII. század folyamán még a vagyonosabb kalmárrendből töltik be a főbírói tisztséget, de azért már egy-két iparos főbíró is akad. Debrecen csak a fejlett ipar és kereskedelem segítségével tudta elviselni a török, német és magyar részéről ránehezedő terheket. A polgárok anyakönyvéből kitűnik, hogy a lakosság nagyobb és tekintélyesebb része az iparforgalmi népesség körébe tartozott. A szatmári békekötés után 13.000 főre tehető a város lakossága. Ebből az adóköteles lakosok, vagyis az önálló foglalkozást folytatók arányszáma közel 20%. Ebből az arányszámból kézműiparosra 50%, a kereskedőkre és üzérkedőkre 17,5% és a szántóvetőkre, mezei munkásokra, pásztorokra 31% esik. A XVIII. század elején tehát Debrecen túlnyomólag iparos jellegű város volt.

Ez a jelleg III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt is megmarad. A pusztító harcok megszűntével bátorságosabban folyik a termelő munka. Debrecen körül népesednek a falvak. Balmazújvárosra betelepülnek a württembergi sváb kálvinisták. A debreceniek saját pusztáikon nagyobb területet vesznek eke alá. Nő az ipari készítmények fogyasztóközönsége s növekszik a fogyasztók vásárlóereje is. A Mária Terézia rekatalizáló törekvései nyomán jönnek Debrecenbe az új, főleg katolikusok által folytatott iparágak: himvarrók, németnyergesek, órásk, pékek, bádigosok, kelmefestők, németszabók, süvegesek, kőművesek, cipészek, tubákcsmálók, üvegesek stb. Debrecen, amelynek lakossága 1711—1785 között megkétszereződik, az ország legnépesebb városává, fejlődött. A népesség szaporodásával nő az iparosok száma is. Zoltai az 1773-iki összeírás alapján megállapítja, hogy Debrecen ezen időbeli 24.917 főnyi összes polgári népességéből mesterember volt 3295, vagyis az összes népesség 13,2%-a, kereskedő 516 (2%), közhivatalnok, szerzetes, egyházi tisztviselő 320 (1,2%), szolga 1827 (7,3%), napszámos 1113 (4-5%), koldus, árva, tógátus diák 888 (3,5%). Az e kategóriába tartozó összes népesség száma 7959, vagyis az összes népesség 31,7%-a. Az östermelőnépesség számát csak a béresföldek ezidőbeli számából közvetett úton, becslés útján lehet megállapítani, mert az 1773-iki összeírás a mezőgazdasági népességre nem terjedt ki. Zoltai szerint ha 1000-re tesszük is a szorosan vett földművelésből élő birtokos polgárok számát, ugyanennyire a mezei gazdálkodásnál alkalmazott szolgákat s 800-ra a napszámosokét, a földműveléssel foglalkozó népesség száma még ekkor sem éri el a kézműipari keresők számát. Ha újra emeljük is e valószínű feltevésen alapuló létszámot, nem emelhetjük annyira, hogy 3200 östermelőnél több jöhessen ki. Mindezeknél fogva végeredményül állíthatjuk, hogy Debrecen a XVIII. század végéig kiválóan iparúzó város volt. Ezt a jellegét csak későbbben veszítette el, egyfelől, amint már rámutattam, a rengeteg föld miatt, amely a XVIII. század végétől kezdve fokozatosan ment át polgári tulajdonába s tette őket földművelőkké, másfelől pedig az ipari fejlődés irányának megváltozása miatt, amely az eddig uralkodó kisipari alakzatok helyett a hatalmas gyáripárt alakította ki azokon a helyeken, ahol annak megtelepülésére alkalmas feltételek és tényezők megtalálhatók. Eppen így veszítette el Debrecen kereskedelmi jelentőségét is részint Ausztria gazdasági politikája miatt, részint pedig később a vasutak kiépülése következtében; pedig a XVI. és XVII. század folyamán Bécs, Brünn, Nürnberg, München, Augsburg levéltárainak tanúsága szerint vállalkozószellemű, gazdag kalmárait a külföld is ismerte, elismerte és megbecsülte.

Debrecen iparforgalmi népessége a két utolsó népszámlálás szerint a következő volt:

<i>Bányászat és kohászat:</i>	1900	1910
kereső	—	1
eltartott	1	1
<i>Ipar:</i>		
kereső	10.160	13.848
eltartott	11.754	16.006

<i>Kereskedelem és hitel:</i>	1900	1910
kereső	2.195	3.281
eltartott	8.038	4.204
<i>Közlekedés:</i>		
kereső	1.417	2.502
eltartott	3.387	5.473
összesen kereső	13.772	19.632
eltartott	18.180	25.684

Az iparforgalmi népesség keresőinek és eltartottjainak összefoglalásával az összes népesség százalékában kifejezve Debrecen és a törvényhatósági jogú városok 1900. és 1910-iki adataiból a következő arányszámok állanak elő:

	Debrecen		Törvényhatósági jogú városok	
	1900	1910	1900	1910
Bányászat és kohászat -----	0,0	0,0	0,6	0,4
Ipar -----	29,2	32,2	33,2	36,7
Kereskedelem és hitel -----	7,0	8,1	10,2	11,1
Közlekedés -----	6,4	8,6	7,2	8,1
Iparforgalmi népesség -----	42,6	48,9	51,3	56,8

Debrecen a két népszámlálás közé eső évtizedben eléggé haladt ugyan az iparosodás terén, de azért még mindig jelentékenyen elmarad az ország törvényhatósági jogú városai mögött. Csak a közlekedéshez tartozó népességének 1910-iki arányszáma múlja felül a törvényhatósági jogú városok ezen népességének arányszámát.

Ha most megkísértljük azon egyébként nem teljesen megbízható alapon kiszámítani az iparosnépesség arányát, amelyen Zoltai teszi, hogy tudniillik a kereső iparosnépességet az összes népesség számával állítjuk arányba, akkor kiderül, hogy Debrecenben 1773-ban a kereső iparosnépesség (mesteremberek, mesterek, legények, inasok) az összes népesség 13,2%-át tették, míg 1900-ban 13,5 és 1910-ben 14,9%-át. Ennél a számítási módnál sokkal tisztább eredményt ad, ha az összes keresőkhöz arányítjuk az ipari népesség keresőit. Ez esetben 1773-ban az összes keresőknek, akiknek száma egyébként nem lehet, pontos a mezőgazdasági népességnek csak becslés útján felvett 3200-as száma miatt, 29,52, 1900-ban 30,14 és 1910-ben 32,80%-át tették az ipari népesség kereső egyénei. Ha a kereső népesség számából leütjük az östermelő kereső népességet az 1773-iki összeírás hiányosságára való tekintettel, akkor az így megmaradt kereső népességnek 1773-ban 41-39, 1900-ban 39-34 és 1910-ben 42,56%-a volt ipari kereső népesség. Vagyis azt mondhatjuk, hogy a XVIII. század végén Debrecen az ipari népesség keresőinek számaránya tekintetében nem volt elmaradt város, sőt mondhatjuk, hogy e tekintetben a XX. század sem jelent nagymértékű előhaladást. A XIX. század pedig, miután az iparosodás Debrecenben csak újabb keletű, feltétlen visszaesést jelentett. Tehát számadatokkal is be lehet igazolni, amit fentebb állítottam, hogy Debrecen a régi iparos- és kalmárvárosból a polgárai tulajdonába került nagy földterület miatt alakult át a XIX. század folyamán mezőgazdasági, parasztvárossá s e jellegét csak a legújabb időkben kezdi ismét levetkezni.

XI.

A köztudatban gazdag városképen szereplő és gúnyosan „zsíros”-nak nevezett Debrecen városa az utóbbi években nagyon sok pénzügyi nehézséggel, bajjal, gondal küzdöklik. A város háztartásának egyensúlya nem áll biztos alapon.

Pedig az 1915-iki zárszámadáshoz csatolt vagyonmérleg 156,454.624 koronára értékeli a város összes és 103,860.464 koronára a város tiszta vagyonát. Szinte hihetetlennek látszik első pillanatra, hogy az ilyen vagyonú városnak is gondjai lehessenek! Az összehasonlítást megengedő 1910-iki országos statisztika szerint Budapest 400,289.773 koronás tiszta vagyona után azonnal a Debrecenét következik 103,834.999 koronával s ennek hatalmas anyagi erejére szinte félve, a tisztelet érzésével pillanthat fel Szeged városának 49,115.334, Szabadkának 40,528.827, Temesvárnak 27,310.839 és Pozsonynak 12,266.951 koronás tiszta vagyona. És mégis baj van a város háztartása körül s ez a baj nem egyedül abban nyilvánul, hogy az 1917. esztendőre 2,302.491 korona költségvetési hiányt kell közel 112%-os községi pótdadó útján fedezni. Ezért aki a tiszta vagyon s a községi pótdadó összegét egymással összeveti, az első szempillantásban is arra a gondolatra jut, hogy vagy a vagyon van rosszul értékelve, vagy pedig ezzel a vagyonnal rosszul gazdálkodik a város? Lássuk, melyik alternatíva áll meg? Nézzük, mik a tények, mik a bajok és mi lehet a segítség?

Debrecen vagyona az 1915 december végi állapot szerint a következő alkatelemekből áll: a jövedelmező földbirtok 51,9, a nem jövedelmező 10,8, a kettő együtt 62,5 millió koronával szerepel, ehhez járul az erdőség 12,7 milliója. Az összes föld- és erdőbirtok értéke tehát 75,2 millió korona. A házipénztár tulajdonában levő jövedelmező épületek 17, a nem jövedelmezők 10,5, az alapok és alapítványok épületei 3,4, az idegen alapok tulajdonát tevő ingatlanok 0,4, vagyis az összes épületek 31,3 millió koronával vannak felvéve. A város vállalatai közül a közvágóhíd 1,07, a nagyerdei gőzfürdő 0,09, a cserép- és téglagyár 0,22, a légszeszgyár 1,65, a villanytelep 2,71, a könyvnyomda 0,29, a szeszereskedés 0,13, a köztisztasági és fuvarozási vállalat pedig 0,12, vagyis összesen 63 millió koronával szerepelnek. A bútorok, felszerelések, eszközök 0,52, a közművek 8,98, a javadalmak 6,98, az állatállomány 0,87, az anyagok és termények 0,27 millió koronára vannak felvéve. A városi múzeum 121.566, a könyvtár pedig 9350 koronára van értékelve. A cselekvő tőkék sorából a házipénztár értékpapírjai 7,9, a házipénztári alapok értékpapírjai 3,4, a letétszerű idegen alapok értékpapírjai 1,7, vagyis az összes értékpapírosok 13 millió koronára vannak értékelve. A készpénzbetétek 3,3, az egyéb követelések 1,4, a cselekvő hátralékok 3,9, a házipénztári és idegen alapok lombardhitele 1,2, a letéti értékek 2,1 és a készpénz 0,5 millió koronát tesznek.

Ezzel szemben a vagyona nehezedő *teherkételemek* a következők: törlesztéses kölcsönök 166, lombardkölcsönök 4,8, függőkölcsönök 18,2 millió korona összegben. A letétszerű idegen alapok 2,3, belkörü kölcsönök 1,9, különböző célokra megszavazott tőkék 0,1, szenvedő hátralékok 2,1, letéti értékek 2,1, letéti pénztár 0,4, tartalékok 3,4 millió koronával szerepelnek. *Az összes teher 52,594.159 korona.*

Debrecen vagyonának ez az értékelése csak leltári, nem pedig a valóságos állapotnak megfelelő értékelés. Látszik ez abból is, hogy például a 26.980 hold erdőség a vagyonmérlegben csak 12,765.148 korona értékkel szerepel, holott a 15.613 hold erdő puszták tervbevett eladásánál 15.700.000 korona árat gondolnak elérni, tehát többet, mint amennyit az egész erdőség leltári értéke képvisel. Ugyanígy van ez a földbirtoknál is. Ha most a *jövedelmezőség* kiszámításánál a jövedelmezőnek

mondott föld- és erdőbirtok 51,9+12,7=64,6 millió s leltári, fiktív tőkeértékét vesszük alapul és csak azt kívánjuk az ingatlanoktól, hogy 3%-ot hozzanak, akkor is Debrecen földbirtokának feltétlenül 1,94, vagyis kerekén 2 millió korona jövedelmet kellene adnia. Ezzel szemben az utolsó, 1915-iki zárszámadás szerint a föld- és erdőbirtok csak 1,49 millió koronát hozott. A jövedelmező házbirtok vagyonmérleg szerinti 20,8 millió korona tőkeértékének 3% mellett hasonlóképpen 0,62 millió koronát kellene hoznia s adott valósággal 336.396 koronát. Vagyis a jövedelmező föld- és erdőbirtok tényleges jövedelmezősége csak 2,31, a jövedelmező házbirtoké pedig csupán 1,61%, amikor az alapul vett leltári tőkeérték közvélemény szerint legalább 30—40, vagy esetleg 50%-kal is alacsonyabb a valóságosnál. A városi vállalatok tiszta hozadéka a 6,3 millió koronás tőkeérték után 266.826 korona, ami 4,22% jövedelmezőséggel felel meg. Ez pedig egyáltalában nem mondható magasnak, amikor e vállalatok közül a legjelentékenyebbek, mint a közbizottság, gáz- és villamstelep, monopól helyzetben vannak. Az egyes vállalatokat tekintve a közbizottság 2,70, a városi fürdő 0,36, a cserép- és téglagyártás 0,16, a gáz- és villamstelep 4,85, a városi nyomda 6,83, a szeszereskedés 14,76% jövedelmezőséget mutat. A köztisztasági és fuvarozási vállalatra pedig a város már 1915-ben is 14.897 koronát fizetett rá, ami a befektetett tőke 11,52%-ának felel meg. Amiatt nem hoznak tehát kellő hasznot a városi vállalatok, mert egyik-másik vállalat átlagon felüli tiszta hozadékát a másik vállalat nagyon alacsony hozadéka, vagy pláne veszteséges vitele ugyancsak ellensúlyozza. A közművekre (utak és utcák, csatornázás, közvilágítás, fűtés és kertészet, kéményseprés stb.) a város ráfizet, mert a kiadásoknak a bevételek fölötti része a világítási vállalat 100.000 koronás szolgáltatásának levonásával 317.635 korona. Ez a tőke évi 3,53%-os kamatjának felel meg. A ráfizetés magában véve még nem olyan nagy baj, hanem inkább az a baj, hogy a jövedelmező világítás és a nem jövedelmező csatornázás kivételével a többi közmű igen származékos állapotban van. A javadalmak a szeszereskedés által adott 20.000 korona hozadék leszámításával tisztán 100.689 koronát adtak, ami a tőke 1,44%-os kamatozásának felel meg. A javadalmak címén a főkiadási tétel a bor- és húsfogyasztást adó megváltásaként szereplő 325.000 korona, amivel szemben ennek megtérítése címén csak 1600 koronával vesz be többet a város. Az alábbi kis táblázat áttekinthetőleg sorolja fel a jövedelmezőség néhány esetét 1915-ben:

	Vagyonmérleg szerinti tőkeérték	Zárszámadás szerinti tiszta hozadék	Jövedelmezőség százaléká
Jövedelmező földbirtok -----	51,916.682	1,116.975	2,15
Ménes -----	504.700	24.338	4,82
Erdőség -----	12,765.148	381.674	2,98
Jövedelmező épületek -----	20,852.215	336.396	1,61
Vállalatok: közbizottság -----	1,079.218	29.157	2,70
nagyerdei gőzfürdő -----	91.327	332	0,36
cserép- és téglagyártás -----	221.775	370	0,16
gáz- és villamstelep -----	4*306.107	211.864	4,85
városi nyomda -----	292.700	20.000	6,83
szeszereskedés -----	135.425	20.000	14,76
köztisztasági vállalat -----	129.230	—14.897	—11,52
Közművek -----	8,984.867	—317.635	—3,53
Javadalmak -----	6,984.633	100.689	1,44

Bár a tételek különböző csoportosítása folytán nem szolgálhat az összehasonlítás alapjául az alábbi kimutatás, mégis vissza-tükörözti, minő nettófedezet áll rendelkezésre és minő nettó-szükséglet kell címek szerinti összegezésben a közgyűlés által elfogadott és letárgyalt 1917-iki költségvetés szerint! Íme:

	Fedezet	Szükséglet
	koronákban	
Földbirtok	1,296.064	—
Ménes	—	211.535
Fuvarozás	—	69.190
Erdőség	520.101	—
Városi épületek	367.132	—
Közigazgatás	—	805.649
Közbiztonság	—	520.892
Közlekedés és közművek	—	457.681
Közegészségügy	—	57.799
Javadalmak és törvh. jövedékek	243.128	—
Tőkék és kamatok	—	1,390.356
Egyházak, iskolák, közműv. intézmények	—	346.840
Községi megadóztatás	2,302.491	—
	—	3,589.942
Rendkívüli szükségletek netto		868.974
	4,728.916	4,728.916

A rendes és rendkívüli költségvetés bruttóösszege ad. 9,513.172 korona végösszeget ad.

A nettóköltségvetés szerint az 1915-iki vagyonmérleg nagyon alacsony értékeléséhez arányítva a föld- és erdőbirtok 2,82, az épületek 1,76 s a javadalmak (a szeszkereskedés hozadékát beszámítva) 3,43% jövedelmezőséget mutatnak. A 4,728.916 korona összfedezetnek csak 51,27%-a kerül ki a város ingatlanainak és javadalmainak hozadékából, a többi 48,73%-ot községi pótdából kell fedezni. Természetes ez ott, ahol olyan alacsony hozadékot nyújtanak a város jövedelmező birtokai és javadalmi, hogy a közigazgatás, közbiztonság, közlekedés, közművek, közegészségügy címén felmerülő kiadások, az egyházi, iskolai segélyek, a közművelődési és szociálpolitikai feladatok címén teljesítendő költségek 2,188.861 korona összegének levonása után a város saját jövedelméből csak 237.564 korona marad. E maradványból a ménes 211.535 korona veszteséges fenntartása és a fuvarozás 69.190 koronás kiadása már ki sem telik, nemhogy juthatna valami a rendkívüli kiadásokra, amelyek összege 868.974 koronában van előirányozva, vagy az adósságtörlesztés és kamatfizetés 1,390.356 koronás hatalmas tételére.

A községi pótdó kulcsának növekedését 1894-től kezdve az alábbi kimutatás tünteti fel a járdaköltség, tűzifa- és alamizsnaváltás, valamint az ipariskolai pótdó beszámításával:

1894. év . . . 1 %	1900. év . . . 24½ %	1906. év . . . 36½ %	1912. év . . . 51 %
1895. " . . . 6½ %	1901. " . . . 34½ %	1907. " . . . 30 %	1913. " . . . 50 %
1896. " . . . 6½ %	1902. " . . . 43½ %	1908. " . . . 26½ %	1914. " . . . 64 %
1897. " . . . 21½ %	1903. " . . . 38½ %	1909. " . . . 26 %	1915. " . . . 60 %
1898. " . . . 38½ %	1904. " . . . 40½ %	1910. " . . . 29 %	1916. " . . . 80 %
1899. " . . . 38½ %	1905. " . . . 41½ %	1911. " . . . 40 %	1917. " . . . 119 %

Az 1917-iki községi pótdó magában, minden járulék nélkül, 111½ volt a költségvetési előirányzat szerint. Ezt a közgyűlés 1%-kal mérsékelte. De járulékaival együtt 119%-ot tesz. A pótdó kulcsának ugrása az 1915-iki évhez képest majdnem 100%. Ekkor pótdóból 1,311.482 korona volt előirányozva a költségvetésben, de a zárszámadás tanúsága szerint ebből csak 937.075 korona folyt be. 1917-ben már 2,302.491 koronát kellett előirányozni, de ismét számolni kell azzal, hogy amint két éve 1,475.402 korona adóhátralék maradt, az idén sem folyik be teljesen a községi pótdó. Amíg azután az adóügysztyál nem siet az adóhátralék behajtá-

sával a város pénzügyeinek segítségével, addig mindig billenő-félen lesz a város pénzügyi helyzete és a háztartás mindig erős holt súlyt kénytelen cipelni. De éppen így van más cselekvő hátralékokkal is és ezek okozzák azután, hogy például az 1915-iki zárszámadásban majdnem egy félmilliót, pontosan 459.150 koronát kellett a házipénztár hiányai fedezésére a letéti pénztárból igénybe venni.

A város ingatlanainak csekély jövedelmezősége, az adókezelésnek némelykor sok kritikára okot adó mivolta mellett érthető, ha a községi pótdadó igen erősen emelkedett. A világháború csak súlyosbította a helyzetet, de bizonyos, hogy egymagában a háború nem fejt meg a város háztartásának pénzügyi tekintetben bekövetkezett nagy leromlását. És hogyha a községi pótdadó emelkedésével szemben a másik oldalon megfelelő létesítményekre lehetne hivatkozni, még ha azok nem is közvetlen jövedelmet adó intézmények lennének, de akár a városépítés, akár a kultúra, akár pedig a közegészségügy terén csinált, csak közvetett haszonnal járó létesítmények, akkor nem volna szavunk a pótdadó kulcsának magas volta ellen. De éppen ezek a létesítmények hiányoznak és azonkívül, hogy Debrecen egy és más téren ma is továbbfolytatja nem-előrelátó gazdálkodását, most kell meginnia a 8—9 év előtti kedvező konjunkturális fellendülés idején kezdett, de nem óvatos és nem körültekintő gazdasági politikájának igen keserű levét.

Példák helyett csak arra az egy tényre hivatkozom, hogy a város körülbelül egy évtized óta legnagyobb részt függő kölcsönből teljesítette a beruházásokat. Az 1917-iki költségvetésben idegen hitelezők részére törlesztésem kölcsönök után 800.087, lombard-kölcsönök után 534.100, függő kölcsönök után pedig 1,649.050 koronát kellett előirányoznia. De ezenkívül belkörü hitelezőknek fizet törlesztéses kölcsönök után 50.843, függő kölcsönök után 145.618, ösztöndíjak és alapítványok kamatában pedig 11.456, vagyis összesen 3,191.154 koronát. Adósságainak kamatja és törlesztése fejében (és minő magas kamat jár a függő kölcsönök után!) többet kell tehát fizetnie, mint amennyit ingatlanaiból és javadalmaiból elért összes bevétele tesz. Igaz, hogy ebből a 3,19 milliós tételből a törzstőkék hozadéka és az üzemekbe fektetett tőkék kamata címén 1,800.798 korona visszatérül, de az így maradó, nettó 1,390.356 korona adósságtörlesztési és kamatteher is alig valamivel kevesebb, mint amennyi jövedelmet a város a maga közel 100.000 hold területű föld- és erdőbirtokából kap. Ehhez a tényhez, azt hiszem, nem kell kommentár.

A város szomorú pénzügyi helyzetén két módon lehet segíteni. Az egyik *a takarékoság elvének feltétlen megvalósítása*, mint negatív, a másik *a jövedelmi források hozadékának fokozása mellett új bevételi források megnyitása*, mint pozitív feladat. E kérdésekkel bővebben foglalkozni nem az én feladatom. Csak utalok arra, hogy a községi vállalatok fejlesztése és számuk szaporítása tekintetében Debrecenben még elég tér van. Az ilyen üzem azonban csak akkor jövedelmező, hogyha megfelelő szakértő erőt állítanak az élére. Debrecen elég szerencsés volt e tekintetben egyik-másik üzeménél. De hogy a községi üzem a máskülönben boldogulni nem tudó emberek elhelyező intézete legyen, az a köz érdekében egyáltalában nem kívánatos. A javadalmak terén a vásár- és helypénz re-

formja, ami a debreceni cívis-polgár mai privilegialis helyzete megszüntetésével hozzáértők szerint körülbelül 80.000 koronával növelné a város bevételét, a vásárpénztár megcsinálása, a községi adóztatás terén pedig a betterment-járadékról szóló szabályzat helyes végrehajtása és főleg német mintára a telekértékadó behozatala — lehetne új bevételi forrás.

Pozitív tervezetet a város pénzügyeinek gyökeres rendbehozására Grüner Lipót, a város gazdasági tanácsnoka készített, aki *a város összes földbirtokának hasznosítását* jelöli meg egyedüli olyan útnak, amely a mai zilált viszonyok labirintusából kivezet. Véleménye szerint a város mezőgazdaságilag használható összes földbirtokát *egy főbérletességnek* kell bérbeadni. Az egy főbérletesség mellett szól a haszonbér pontos határidőben való fizetése, a haszonbérjövedelem biztonsága, az ellenőrzés könnyebb volta, a kezelési költség megtakarítása stb. A költségvetésben szereplő teljes bérösszegek jelentékeny része nem folyik be. Ezért billen fel a város háztartásának mérlege. A kisbérletnek nincsen tőkéje, ami tetemes beruházásra képessé tehetné. Csak a nagy haszonbérlet fejthet ki rendszeres, a befektetett forgatókének megfelelő üzemterv szerinti gazdálkodást. Csak ilyen nagybérlet létesíthet előre meghatározott terv szerint nagyszabású mezőgazdaságot és mezőgazdasági gyáripárt. Csak ezen az úton keletkezhetik a Hortobágyon cirokseprű-, gyapjúmosó- és posztógyár, bőr-, sörfőző-, konzerv- és cukorgyár, len-, kender-, gyékény- és vesszőfonótelep, amely gyárak nyertermékeiket nagyrészből maguk termelnék és a közvetlen vidékről szereznek be. Helyrehozhatatlan kár lenne, mondja a tervezet, ha nem ragadnák meg az alkalmat, hogy igazán nagyszabású gazdasági művek létesüljenek, amikor ezek a város minden megterhelése nélkül megvalósíthatók és még dus jövedelmet is biztosítanak. A szerződésben kikötötték, hogy a főbérletesség nemcsak a mostani kisbérleteket köteles fenntartani, hanem az új művelés alá vett területekből is köteles bizonyos hányadot kisbérleti rendszer mellett, kezelteni. Külön gondoskodás történnék arról, hogy a főbérletesség ne zsarolhassa meg az albérletket és hogy a szociális és nemzeti birtokpolitika szempontjai is kielégíthessenek. A tervezet szerint a sámsóni birtok 1016, a szováti birtok 4742, a debreceni birtok 18.678 és a guti mezőgazdasági birtok 848 kat. holdja, ezenfelül pedig a Hortobágyból mezőgazdasági célra kiszakított 20.000, vagyis összesen 45.284 kat. hold 882 négyszögöl terület adatnék bérbe. A város pusztán adná át a földet, a főbérletesség látná el nemcsak gazdasági épületekkel, hanem közlekedési eszközökkel, iskolákkal, más kulturális intézményekkel, mezőgazdasági gyáripárokkal. A bérösszeg 35 éves bérletnél holdanként 36, 50 éves bérletnél pedig 40 korona volna. Ma a bérletekből és a Hortobágyból tisztán 887.531 koronát kap a város. Ellenben a 45.000 hold 35 évre való bérbeadása esetén kapna 1.620.000, a Hortobágyon állattenyésztésre megmaradt részből legelőbér címén 190.000 és egyéb bevételekből 20.000. összesen tehát 1.830.000 koronát, vagyis 942.460 koronával többet, mint ma. Ez pedig 45% községi pótdónak felel meg. A tervezet szerint továbbra is érintetlenül, kisbérletként kezeltenének a város belterületén fekvő parcellák, az Onódon és Szepesen levő 6—40 hold kiterjedésű szétszórú kisbirtokok, valamint a nagybérletből kihasítandó földterületek.

A hasznosítás egész komplexumát felölelő ezen tervezet még nem került tárgyalásra s kérdés, hogy a nagytőke földvásárló és földbérlet politikájával szemben megnyilvánuló nagy ellenszenv mellett, juthat-e komoly tárgyalás alá? Mindenestre igen érdekes, hogy Debrecen kitűnő gazda hírében álló

dasági tanácsnoka, aki néhány éve még, mint uradalmi jószágigazgató, több ezer holdat kezelt, egyedül a kapitalisztikus bér gazdaság segítségével gondolja a város földbirtokait hasznosíthatóknak. Az bizonyos, hogy a kisüstön főző, foltozgató, toldozgató városi gazdasági politika helyett ez az első nagyszabású s a város pénzügyeinek rendbeszedésére alkalmas tervzet, ami a jövőben Debrecenre váró sok-sok beruházás feladatát okos számítással a főbérletre hárítja át. A tervvel szemben csak az az aggályunk, hogy a város egyfelől a földjára várható emelkedését nem tudja magának biztosítani, hisz negyedfél évtizeden át a 36 koronásnak maradó bérösszeggel kell megelégednie, másfelől pedig azokat a nagy kommunáiszociálpolitikai feladatokat sem tudja teljesíteni, amelyek a belső telepítés a kisemberek földhöz juttatása stb. terén a jövőben itt, a színmagyarság központján, erre a városra várnak. Debrecen éppen ebben a tekintetben követett el rengeteg mulasztást a múltban és a jelenben egyaránt és ha valamikor feladata helyreépíteni a mulasztásokat, úgy annak az ideje most, a háború után következik el. E tekintetben a városi közgyűlés máris tett kezdeményező lépéseket.

Amde viszont a Gruner-féle terv mellett szól a városi gazdálkodást alaposan ismerők azon meggyőződése, hogy Debrecen gazdálkodása mindaddig nem fog érni semmit, amíg annak vezetését egy igazán hatalmas vállalat nem veszi a kezébe. A városi gazdálkodás tagadhatatlanul rossz. A kereskedelmi, kapitalisztikus, számító elem éppen úgy hiányzik belőle, mint a szociálpolitikai érzék. De emellett a legnagyobb baj a közgazgatás mai berendezése és szelleme, ami nem nyújt módot a helyes irányú gazdálkodásra, ahol a gyors elhatározás, a kedvező konjunktúrák kihasználása, az egyakarat érvényesülése és keresztülvitele főfeltétele a sikernek. Nincsen olyan szakember, aki a mai szabályrendeletek mellett a jelenlegi jövedelmet lényegesen emelő gazdasági politikát folytathatna, mondja a gazdasági tanácsnok előterjesztésében. Teljes egészében alá kell írni ezeket a szavakat. S hozzátehetjük: az a közgazgatás mai rendszerének az átka, hogy például a gazdasági tanácsnoknak is elsősorban aktákat kell intéznie és tanácsulésre, kollegiális elintézés elé kell vinnie olyan aprócseprő ügyeket, aminőket bármely kis gazdaságban a botos ispán is saját felelősségére végeztet el, de ugyanakkor a kétszáz tagnál nagyobb közgyűlési plenum az alkalmilag és ötletszerűen felvetett kérdésekben százezreket is megszavaz egy-kétszáz befolyásos vagy nagyhangú bizottsági tag által fontosnak hirdetett célokra. Ez talán az egyik oka annak, hogy Debrecenben a pótdadó járulékaival együtt hat év alatt 40%-ról 119%-ra emelkedhetett anélkül, hogy ennek az óriási emelkedésnek megfelelő új intézmények létesültek volna.

Amikor a pótdadó ezen emelkedésével nincs mit ellenértékül szembeállítani, akkor bizony a magasabb várospolitikai szempontokat nem nagyon honoráló cívis kifakad és hajtja a maga vesszőparipáját, hogy „egyedül azért kell a Hortobágy hasznosítása is, mert kevés a pénz a város urainak a minden tervbe könnyen beleugró ötleteikhez és a közérdeknek esztendő

hosszú során keresztül való ilyen bölcs vezetése mellett kevésnek is kell annak bizonyulni”. Mivel a város földbirtokai sorában, úgy látszik, a civis szemében a Hortobágy a tabu, keserűen, de önkéntelen humorral sóhajt fel a civis-polgárság röpirata: „pedig ha kiverik a Hortobágyról a birtokos lakosságot, hát akkor kinek kell már a közös legelő? ...”

Ebben a kis tanulmányban, amely csak vázlatos képe Debrecen kialakulásának, népessége összetételének, növekedésének, mezőgazdasági élete változó alakulatának, birtokmegoszlásának, a város, mint jogi személy mezőgazdaságának és a város háztartásának s amely kis dolgozat érinti a felmerült reformkérdéseket is, szándékosan mellőztem az ipari népesség és az iparosodás kérdésének bővebb kifejtését, teljesen elhagytam a többi foglalkozási ágak Debrecenben is érdekes problémáit. Nem szólva arról, hogy a városi vagyonok kialakulása kérdésének vizsgálata s ezzel kapcsolatban a társadalmi rétegződés, a társas élet jelenségeinek kutatása szociográfiai tekintetben igazán figyelmet és érdeklődést lekötő kérdés-csomó, helye lett volna ebben a tanulmányban a város közlekedési politikája vázolásának s megvilágítást nyerhetett volna az 1909–11. évek hatalmas arányú, főleg telekspekulációjára következő évek gazdasági válsága, a debreceni pénzüzetek és iparvállalatok, valamint a pénzpiac leromlása is. Ezeknek az itt nem tárgyalt kérdéseknek kifejtését éppen úgy egy későbbi tanulmány számára tartom fenn, mint ahogy remélem, hogy a vezetésem alatti *háborús közgazdasági archívum* anyaga összegyűjtésének előrehaladásával Debrecen háború alatti életéről és háborús szociálpolitikájáról is pontos és hű képet tudok majd rajzolni.